

HIVATALI SZAKSZERŰSÖDÉS ÉS A RENDI MINTÁK KÖVETÉSE

PEST VÁROSI TISZTVISELŐI A REFORMKORBAN

„A közvetlen szokásoktól szabályozott életviszonyokat
mindinkább uralma alá veszi a betű és a szám.”

HAJNAL ISTVÁN

BEVEZETÉS

Magyarország történetében a XIX. század első felében a rendi társadalom polgári átalakulása erőteljesen felgyorsul, ami megmutatkozik a demográfiai jelenségek körében, az urbanizáció eredményeiben, új társadalmi csoportok: a (honorácior) értelmiség, a vállalkozó nagykereskedők és a munkásság születésében-erősödésében, a társadalom „civil szerveződésében”, ami a gazdasági érdekvédelemtől a politikai mozgalmakig széles skálát ölel fel, beleértve a kultúra és a mindennapi élet számos területét is. Mindezek eredménye a mentalitások differenciálódása, mélyreható változása. E fejlemények fokozottan jellemzik Pestet, amely ebben a félszáz évben készül fel a „főváros” szerepre.² Némi fáziselmaradással, – de a társadalmi fejlődés tendenciáival összhangban, – a polgárosulás ez alapvető tényeit az 1848-as forradalom be is cikkelyezi.

E jelenségcsoportból dolgoztunk azt a kérdéskört próbálva megvilágítani, hogy az ország ekkorra legnagyobb és legjelentősebbé növő városának, Pest szabad királyi városnak vezetése és igazgatása hogyan igazodik az új feltételekhez, pontosabban: a város ügyeiért felelősséget viselők életkörülményei mennyiben őrzik a rendiség hagyományát és hogyan tükrözik a polgári átalakulás következményeit.

A feltett kérdés több irányból is megközelíthető. Az *intézménytörténeti* szempontot már a századfordulón kutatni kezdték és mára elmondható, hogy – elsősorban Schmall Lajos és Flaxmayer József munkái alapján³ – a fő tendenciák és a fontosabb részletek is ismertekké váltak.

Fontos tényező az apparátus bővülése is, ami töretlen folyamat a korban, bár mint Vörös Károly megállapítja, a tisztviselő-alkalmazotti réteg létszámgyarapodása viszonylag mérsékelt volt.⁴ E növekedés Pest esetében az alacsonyabb beosztású hivatalnokok számán jól mérhető. Az újabb hivatalok kiépülése, ami az igazgatási funkciók növekvő differenciálódásának tükré, ekkorra már a XVIII. és XIX. század fordulóján jórészt lezajlott.⁵

A városi vezetés *korruptságának* kérdése is ide sorolható. A hatalommal való visszaélés a XVIII. századi állapotokhoz képest ekkorra csökken, amit az a tény is igazol, hogy megritkul az országos hatóságok rendteremtő beavatkozása.⁶

A fenti kérdéskör első felvetői többnyire megelégedtek a hivatalok tevékenységét szabályozó rendeletek leíró ismertetésével és nem foglalkoztak a működési mechanizmusokkal, a háttérben zajló társadalmi folyamatokkal. E kérdések vizsgálatára nyújt lehetőséget a *prozopográfia* módszere (adott társadalmi csoport kollektív életrajza), ill. a *társadalomtörténet* nézőpontja. A prozopográfia művelői a megcélzott réteg tagjainak rekrutációjára és stratégiáira helyezik a fő hangsúlyt. A források szorúsága és relatív hiánya miatt nem meglepő, hogy mindeddig az elitként felfogható csoportok, illetve az értelmiség vizsgálata volt előtérben. A bürokráciára vonatkozó magyarországi kutatások között igen jelentős Benedek Gáboré, aki a dualizmuskori állami hivatalnokokat elemezte.⁷ Az ő szemléletét követtük mi is kutatásunk során. Munkánk egy program része, amely az ELTE BTK-n indult néhány éve és amelynek résztvevői az 1750 és 1850 közötti Pest és Buda tisztviselőit vizsgálták.⁸

A társadalomtörténeti nézőpont maga is több kérdéskört ölel fel. Ide tartozik a Max Weber által a társadalmi fejlődés központi folyamatának tekintett racionalizálódásnak az igazgatást érintő aspektusa: a *bürokratizálódás*. Ha Webert követjük, e kategória segítséget nyújthat a pesti tisztviselők társadalmi helyének megragadásában. Weber a következő módon „bontja föl” a hivatali szakszerűség összetett jelenségét: „az alkalmazáson, fizetésen, nyugdíjon, előléptetésen, szakszerű képzésen és munkamegosztáson, szilárd hatáskörön, aktaszakszerűsége, hierarchikus alá- és fölérendeltségen nyugszik a bürokratikus hivatali apparátus”⁹.

Mindez összefügg azzal a szintén Weber által megfigyelt folyamattal, ahogyan a politikából és a politikáért élők csoportjai elválnak egymástól.¹⁰ Kérdéses persze, hogy a „városatyák” mennyiben tekinthetők „politikusnak”. Ennek megítéléséhez ma még hiányoznak a város vezetőinek az országos politikai kérdésekkel kapcsolatos állásfoglalásait vizsgáló alap kutatások. Azt viszont tudni lehet, hogy a szabad királyi városok ügyeivel kapcsolatban a kormányával egyező és a liberális nemesi ellenzékkel szembenálló nézeteket vallottak. A „politikus” szó inkább a város életére gyakorolt hatásra, a város ügyeiben hozott felelős döntésekre utalhat. Maga a megkülönböztetés viszont Pest esetében is alkalmazhatónak látszik. A város igazgatásában döntéshozatali szereppel rendelkező csoport és az elsősorban végrehajtó funkciót betöltők szétválasztása érdekes következtetésre ad módot: míg anyagi szempontból határozott különbség mutatkozik közöttük, addig a karrierminták ezt áthidalhatják.

Nyilvánvalóan társadalomtörténeti kérdés, hogy a kor emberének gondolkodását és cselekedeteit mennyiben határozta meg származása és az, hogy az őt körülvevő társadalomban milyen összefüggéseket, perspektívákat észlelt. Egy átalakuló kor társadalmának szemléletét hűen tükrözheti a pályaválasztás és a házassági-kiházasítási szándékok elrendeződése. A mi szempontunkból kutatandó a tisztviselők – földrajzi és társadalmi értelemben vett – *származása-eredete* éppúgy, mint a horizontjukon megjelenő és a viszonyítás eszközeit képező társadalmi csoportok képe, ezek vonzása és a közéjük történő integrálódás esélye. Az tehát, hogy milyen társadalmi *aspirációk* voltak a legjellemzőbbek a kor pesti városi hivatalnokaira és hogy céljukat milyen *stratégiák* eszközül választásával érhették, vagy érték el.

További lehetséges megközelítést jelent a *társadalmi struktúra* vizsgálata. Ez a nézőpont az előbbinél rendszer-szerűbb, mivel a (helyi) társadalom egészébe próbálja meg beágyazni a vizsgált csoportot. Egyúttal szükségképp statikusabb is, hisz az egyes csoportok pozicionális viszonylatait elsősorban pillanatképekben tudja megragadni a folyamatok nyomonkövetése helyett.

Az ilyen célt kitűző kutatás segíthet eldönteni, hogy mennyiben indokolt *elitől* beszélni a tisztviselőkkel kapcsolatban? Ehhez még további alap kutatások szükségesek, hiszen a korabeli pesti társadalom meghatározó csoportjai közül eddig csupán a nagykereskedők társadalmi helyzetének feltárása történt meg.¹¹ Ezzel kapcsolatban hasznos lenne alkalmazni a szociológiai rétegződés-kutatásokban már klasszikusnak számító *státusz-inkonzisztencia* fogalmat, amely Gerhard Lenski nevéhez fűződik.¹² Ennek lényege, hogy a társadalomban az egyének státusa nem mindig konzisztens a hatalom-érdekérvényesítés, az anyagi helyzet, az iskolázottság-tudás vagy a foglalkozás presztízse szempontjából. A státusz-inkonzisztencia a rendi társadalmak bomlásával egyre erőteljesebb.

Dolgozatomban a fenti szempontok közül főként a társadalomtörténet keretébe sorolt kérdéseket vizsgálva igyekszem jellemezni a XIX. század első felében Pest város alkalmazásában álló tisztviselőket.

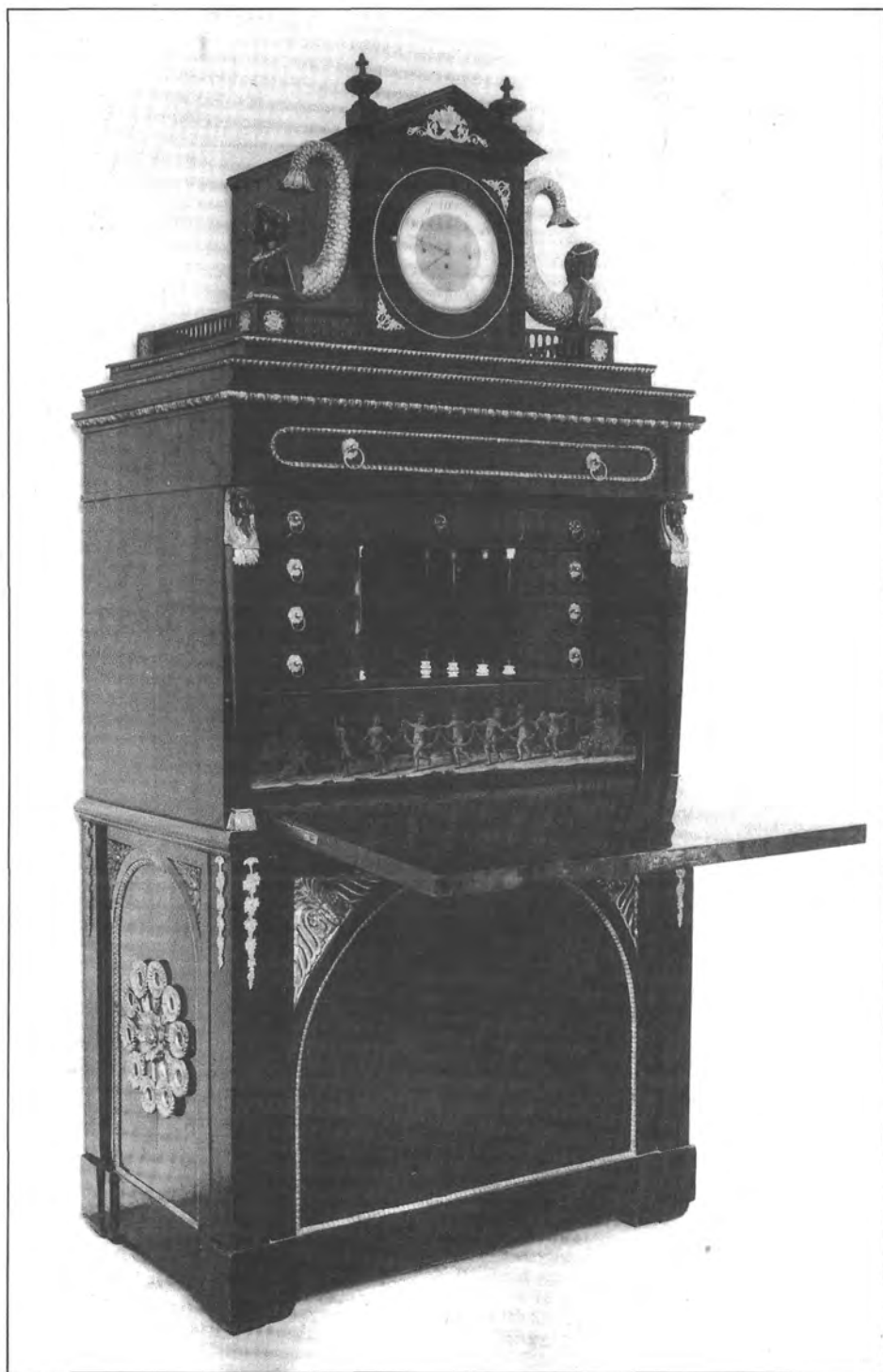
Az elemzés során felhasznált minta forrása a tisztviselők fizetéséről szóló kimutatás.¹³ E forrásról funkciója alapján is feltételezhető, hogy benne teljes és pontos a tisztviselők neve, az abban az évben betöltött poszt és javadalmazás vonatkozásában. Az alternatívaként szóba jöhető egykorú címtárak vagy a Schmall által összeállított listák adatai egyértelműen bizonytalanabbak.¹⁴

A mintavételhez két időmetszet, az 1822-es és az 1833–34-es fizetésjegyzéket használtuk. E listák az összes, a város alkalmazásában álló személyt feltüntetik, amely kör lényegesen szélesebb annál, mint akiket a város igazgatásának apparátusába sorolhatunk. Nem foglalkoztunk a vizsgálat során a város alkalmazásában álló „értelmiségi jellegű” foglalkozásokat űzőkkel, ha nem valamelyik városi hivatal alárendeltségében tevékenykedtek (orvosok, sebészek, tanárok, tanítók, papok) és a felsőfokú képzettséget nem igénylő állások betöltőivel (a városi őrszemélyzet, piacfelügyelő, fabiztos stb.); a pesti „elővárosok” tisztviselőivel; és a városban működő, de nem a város alárendeltségébe tartozó hivatalok beosztottaival.¹⁵ Így végül az első listáról 71, a másodikról 76 fő került a mintába. A két névsorból 44 név egyezik, az elemzés tehát 103 tisztviselőre terjedt ki.

Kérdés, hogy e két időmetszet alapján szabad-e a XIX. század első felére általánosítanunk? Megítélésünk szerint a minta reprezentatív érvényességét feltétlenül biztosítja az, hogy az elemzés teljes hivatali pályafutások trendjeit vizsgálja. Olyan személyek is szerepelnek az általunk kutattak között, akik már az 1780–1790-es években Pest tisztviselői voltak és olyanok is, akik még 1848-ban is vezető pozíciót töltöttek be. Jelképesen szólva: Boráros Jánostól, a II. József halálát követő városi mozgalom után választott városbírótól Rottenbiller Lipótig – aki a forradalom idején a város liberális nézeteket valló alpolgármestere, majd a március 15-én életrehívott (a márciusi fiatalokat, a vármegye liberális nemeseit is egyesítő) városvezető választmány elnöke¹⁶ – terjed a vizsgáltak köre, hogy csak a hierarchia csúcsán helyet foglaló városatyákat említsük.

Nem csak egyes személyek adatait dolgoztuk fel, hanem családi összefüggések után is kutattunk, ami megengedi, hogy egy fél évszázadnyi időszakra általánosítsunk. Így a mintába került tisztviselők szüleinek, esetenként nagyszüleinek, illetve gyerekeinek és vőinek nemzedékéről is képet nyerhettünk, ami – bár kevésbé szisztematikusan – de szintén tágitotta eredményeink érvényességét.

Az elemzés során előbb a mintát alkotó tisztviselők karrierjét vizsgáltuk a Schmall által közölt listák alapján, majd a hivatalnokok rokonsági hálóját próbáltuk meg felderíteni. Ezt általában a születési anyakönyvekkel szokták vizsgálni, ezt a forrást azonban különféle módszertani okokból nem alkalmazhattuk.¹⁷ Ehelyett a hagyatéki iratok között¹⁸ találtunk olyan jellegű adatokat, amelyek segítségével képalkotható a tisztviselők családi kapcsolatairól. E forrástípus nemcsak a végrendeletek és/vagy a hagyatéki leltárak névanyaga és a megemlített foglalkozások révén hasznos, de az elhunyt vagyoni helyzetéről is összetett képet nyújt. Az inventáriumon kívül, amely az örökség szerkezetét mutatja (az ingatlan, a tőkeként kihelyezett, ill. otthon „kéznél” tartott pénz, a nemesfém és drágakő, végül pedig a bútortzat, háztartási eszközök, ruhák értékarányát), az árverési jegyzékek, (amelyek ingatlan és ingó vagyona egyként vonatkozhattak), az ingatlanbecsű dokumentumai, (amelyek a telekár és az épület értékének viszonyát tükrözik), az adókövetési lap, (amely tételesen felsorolja az egyes ingatlanok, a kereset, a bormérés stb. utáni adókötelezettséget), a pénzkölcsönzésről szóló kötelezvények, (amelyek az előre megszabott feltételeket, – a kamat nagyságát és a törlesztés ütemezését is – tartalmazzák) mind fontos részletkérdések tisztázásához vezettek az egyes tisztviselők vagyoni helyzetére, gazdálkodási szemléletére vonatkozólag. Ezek az iratok egyúttal az életmód, a mindennapi- és a magaskultúra forrásaiként is szolgálhatnak. Így a reprezentáció tárgyai: a festmények, a rézkarcok és a hangszerek; valamint a könyvek és folyóiratok, melyek az elhunyt értékrendjét, gondolkodásmódját közvetítik.¹⁹



Írószekrény a XVIII. sz. végéről. BTM Kiscelli Múzeuma, ltsz.: 20.402

A REKRUTÁCIÓ SZEMPONTJAI

I. A TANÁCSNOKOK KARRIERJE

A mintába került személyek hivatali beosztása három fő csoportba sorolható a feladatok jellege és a befolyás szerint. Legmagasabb rangúak a *belső tanács (magisztrátus) tagjai*: a tanácsnokok, valamint a közülük választott polgármester, a városbíró és a városkapitány. Ők jogosultak dönteni a város életét érintő közigazgatási és bírósági kérdésekben.

Munkájukat segíti a *városi iroda apparátusa*, valamint az ehhez az intézményhez csatlakozó iktatóhivatal, levéltár és az ügyészség. Körük a tanács ülésein (szavazati jog nélkül) résztvevő főjegyzőtől a jegyzőkönyvvezető actuariusokon, az írnokokon és a járulnokokon keresztül a díjazott és „díjazatlan” gyakornokokig terjed.

A harmadik nagyobb csoportba azok a hivatalnokok sorolhatók, akik az ún. szakhivatalok valamelyikében töltenek be posztot, akár vezetőként, akár beosztottként. E hivatalok a város egy-egy pénztárának felügyeletét látták el (Árvahivatal, Kamara, Adóhivatal), vagy legalábbis a kor szintjéhez viszonyítva jelentős összegeket kezeltek (Telekhivatal, Gazdasági Hivatal, Mérnöki Hivatal), illetve a város gazdálkodásának és pénzügyeinek a tisztaságát őrizték (Számvevőség). A kancellária és a szakhivatalok alkalmazottaitól feladataik más-más típusú végzettséget igényeltek, a hivatalképesség is különböző anyagi feltételekkel járt számukra (a szakhivataloknál jelentős kauciót kellett letenni²⁰) és az átjárás is ritka a karrierutakban a két csoport között. Ez utóbbi jelenség maga is a szakszerűsödés tünete.²¹

A kor igazgatási gyakorlata szerint a városi testületek (a polgárság, a választott polgárság mint a korábbi külső tanács és „százasként” közös utódja és a belső tanács) közül az utóbbi rendelkezett döntő hatalommal, amit megerősített a tanácsnokok választásának eljárása is.²² A városi tisztújításokkor ugyanis Laffert Ferdinánd királyi biztos 1731-es döntése alapján a választás joga a belső tanácsot, a jelölés viszont a százasként tanácsot illette meg. E rendszer akkor országosan egyedülálló hatáskör-megosztást hozott létre, gátat vetve egyes tanácsnokok nepotista törekvéseinek. E rendszer 1751-ig állt fenn, amikor a Helytartótanács a tisztújítási metódus országos egyesítését határozta el. Ezután a jelölés és a választás joga a két testület között fölcserélődött. Ha ehhez azt is hozzávesszük, hogy a „választók” hasonló módszerrel egészítették ki saját intézményüket: az általuk ajánlott három fő közül dönthetett a város polgársága (akik száma a század első felében teljes városi lakosságnak alig 2–3%-ára tehető²³), akkor világosan látszik, hogy a rendszer lehetővé tette, hogy a városi igazgatás vezetői nepotista alapon és akár kontraszelekció árán is, saját kedvezményezettjeiket vezessék be a városi hatalomba.

Tisztázandó kérdés, hány tisztviselő számítható tanácsnoknak is. Ha csak a mintavételi esztendőben ilyen pozíciót betöltő hivatalnokokat vesszük, akkor 25 főt sorolhatunk ide, de ha azokat is, akiket pályafutásuk valamelyik (későbbi) szakaszában választottak szenátorra, akkor 38 fővel kell számolni. Látszik tehát, hogy minden harmadik városi tisztviselő pályafutása végére eljutott a döntéshozó funkciókig.

A hivatalnokok tanácsnokokká választását megelőző pályaszakaszát vizsgálva feltűnő, hogy nagy többségük a Pest város hivatalában eltöltött szolgálati évek után lett szenátor.²⁴

További lényeges szempont, hogy a vizsgált tisztviselők milyen beosztásokból kerültek a magisztrátusba. Schmall adatai szerint legtöbbjük a város főjegyzője,²⁵ főügyésze vagy alkapitánya volt, amikor tanácsnokká választották (9 főjegyző, 2 tiszteletbeli főjegyző, 4 főügyész és 3 alkapitány). Ők tehát olyan tisztséget viseltek, amely a tanácsüléseken tárgyaló ügyekre nyújtott kellő rálátást, illetve a Kapitányi Hivatal irányításában biztosított vezetői gyakorlatot. De a szakhivatalok éléről is be lehetett jutni a tanácsba, erre egy-egy számvevő, telekbíró, árvagyám és gazda a példa. A többi tanácsnok a kancellária középső szintjéről került a magisztrátusba.²⁶ Mindezek



Virág Ignác kishivatalnok, – kamarai levéltári lajstromozó
– az 1830-as években. Színezett tollrajz, OL

jelentős szórás mellett – mind gyakoribbá válik a többlépcsős és hosszabb karrier. A tisztviselői pályafutások alakulása azt bizonyítja tehát, hogy a városi igazgatás formális értelemben egyre stabilabb alapokon nyugszik. A korábban idézett Weber-féle kritériumok közül az *előléptetés* rendszere a múlt század első felére meghonosodott a pesti igazgatás gyakorlatában.

II. A TISZTVISELŐK KÉPZETTSÉGE

A tisztviselők *képzettségéről* igen keveset tudunk, ugyanis a II. József által elrendelt és az utódai által is végrehajtatott időszakonkénti tisztviselői minősítés Pest város hivatalnokait érintő iratai századunkban a levéltári selejtezés áldozatul estek.²⁷ Ezért az 1789-ből való, Schmall által publikált irat és az ezt követő legkorábbi (1855-ös) minősítési könyv adataira vagyunk kénytelenek támaszkodni.²⁸

Az 1789-es minősítési táblázat tíz városi vezetőről (a bíróról, a polgármesterről, a kapitányról és a tanácsnokokról) közöl adatokat. Az irat szerint mindannyian beszélnek németül, négyen német anyanyelvűek, ugyanakkor az egyik tanácsnok²⁹ nem beszéli folyékonyan ezt a nyelvet. E megjegyzés az egyetlen negatív tartalmú minősítés az egész dokumentumban, ami azt bizonyítja, hogy a német nyelv tudása evidencia volt a városigazgatásban.)

A németen kívül a másik leginkább ismert nyelv a latin volt, tudását csupán egy tanácsnok esetében nem említi a forrás. Ketten nem tudtak magyarul, sőt, a jozefinista politikát képviselő

mögött azonban eltérő foglalkozási pályák lehetségesek. Abból ugyanis, hogy a legtöbb tanácsnokot viszonylag magas hivatalból választották meg, még nem következik, hogy azokból lettek-e a szenátorok, akik karrierje a városi igazgatás középső szintjéről (aljegyző, alügyész), ill. egyenesen a főjegyzői pozícióból vagy a legalsó lépcsőfokról, tehát a pályát vélhetőleg fiatalon kezdők és egyben a hivatalnokságot „hivatásszerűen” űzők közül indult el. Az adatok azt mutatják, hogy a szenátorok közül 15 a gyakornoki beosztással kezdte pályafutását, 5 járulnökként és csak a többi töltött be ennél magasabb funkciót (főként tiszteletbeli ügyészi és jegyzői állást). Nem jelentett tehát kizáró okot a hivatali érvényesülésben, ha valaki az irodai ranglétra legaljáról kezdte a pályafutását.

Ugyanerre a következtetésre jutunk, ha a tanácsnökká választás előtti pályafutás hosszát vesszük tekintetbe. Az tapasztalható ugyanis, hogy az átlag 15–20 évre esik, vagyis igen ritkán fordult elő, hogy valaki néhány esztendei hivatalviselés után a tanácsba kerülhetett.

Végül, a pesti igazgatás bürokratizációját az itt sorra vett elemzési szempontok szerint folyamatként vizsgálva az is kitűnik, hogy –

Hüllf Bálint városbíró is gyenge volt a magyarban. Hatan beszéltek szlovákul és hárman franciául is. Muskatirovics tanácsnok esetében – talán éppen hézagos német tudását feledtetendő – erősen kiemelte a forrás írója, hogy „illírül” tud, sőt „az illír nemzet természetét” nagyon jól ismeri.³⁰ Vagyis a város vezetői nemcsak a munkájukhoz feltétlenül szükséges nyelvismerettel rendelkeztek. Végzettségük vizsgálata is hasonló következtetésekre ad alapot. Ugyan a szóhasználat nem következetes, de úgy látszik, hogy mindegyikük rendelkezett a jogi (7 fő) vagy a számviteli (*Rechnungsfach*: 5 fő) képesítések közül legalább az egyikkel. (Kivétel a városkapitány, aki csak katonai képzést kapott.) E megjelöléseken kívül a *Wirtschaftsfach*, a *Kameralwirtschaft* és a jogi ismeretekkel együttjáró *Politische Fach* fordul még elő. Az előbbiek a (kincstári) gazdálkodás ismereteire utalnak, míg az utóbbi az államtudomány elődjére.

Esetenként azt is szükségesnek tartották feljegyezni, hogy ki miben „kiváló”: négyen pl. a bíráskodás területén végzett munkájukban. A jozefinista kort tükrözi, hogy az egyik tanácsnok különleges ismereteként azt emelték ki, hogy az „új törvényrendben” jártas.

Úgy tűnik tehát, hogy a magisztrátus már ekkor felsőfokon képzett személyekből állt. Nem lényegtelen ennek hangsúlyozása, hiszen a városok „belszerkezetének” megreformálására irányuló törekvések két fontos reformkori dokumentuma is törvényben kívánta leszögezni a hivatal-képesség feltételei között a jogvégzettséget. Ebből arra következtethetünk, hogy a városi tanácsnokoknál e végzettség még gyakran hiányozhatott.³¹ Az 1855-ös forrás szerint a teljes tisztviselői kar háromnyelvű volt. Németül – többek között a Bach-korszak hatásaként – mindenki tudott, a magyar és a latin nyelvet pedig (néhány hivatalnok kivételével) mindnyájan használták. A szláv nyelvek ismerete sem csökkent 1789-hoz képest: a 77 személy közül, akik nyelvtudásáról adatokat rögzítettek, 16-an tudtak szlovákul (ebből négyen csak „közepesen” vagy „kevésbé”), hárman csehül, ketten lengyelül és horvátul, egy-egy hivatalnok pedig szerbül ill. „morvával” tudott. Továbbá 9–9 személy használta az olaszt és a franciát, négyen románul, ketten angolul beszéltek.

A felsőfokú iskolai végzettség a középső és a felső szinten általános volt és a korábbi írnoki beosztás akkori megfelelőjétől kezdve a fogalmazói karban (egyetlen kivételtől eltekintve) már természetes a jogvégzettség. Különbség abban mutatkozik, hogy az ügyvédi vizsgát is letették-e a hivatalnokok, vagy csak abszolváltak a jogi karon. E szint alatt már előfordul az is, hogy csak a bölcsészkart³² fejezték be vagy egyáltalán nem is jártak egyetemre (a gimnáziumot vagy a főreáliskolát végezték el). Feltűnő, hogy a számviteli posztokat is gyakran bölcsész, ill. jogi végzettségű tisztviselők töltötték be.

A pénzügyi-gazdálkodási típusú képesítésen kívül³³ még a katonai és a műszaki végzettség fordul elő, ill. egy tisztviselő a teológiai kart hagyta félbe. A műszaki tanulmányokat részben az 5. tüzér ezrednél folytatták (ez az egység a reformkorban Pesten állomásozott), részben – a Mérnöki Hivatal magyar nevű hivatalnokai esetében – valószínűleg az ekkorra félszáz éves múltra tekintő pesti Institutum Geometricumban.³⁴ A katonai képzettséget a kassai és a váci „katonai intézetben” szerezték. Nem világos, hogy milyen szintű iskolázottságot jelent az egyik számvevőszéki alkalmazott minősítésében a „csak katonai képzettséggel rendelkezik” kitétel, de a fogalmazásból az gyanítható, hogy a kor megítélése szerint keveselheték az iskoláit.

Nyilvánvalóan problematikus az 1789-ből és 1855-ből származó adatsorok alapján a XIX. század első felére általánosítani. Ráadásul az adatok más hivatalnoki csoportoktól származnak. 1789-ből a belső tanács tagjainak minősítését ismerjük, 1855-ből pedig az alacsonyabb beosztásúakét (a 77 személy között egyetlen tanácsnok és az alpolgármester szerepel, a polgármester és másik négy szenátor oldala üresen maradt az aktában). A két időpont azért is torz képet mutatna a reformkorról, mert valószínű, hogy a jozefinista korban, de a Bach-rendszer idején is magas lehetett a kormányzat által a Habsburg-birodalom más területeiről Pestre „vezényelt” tisztviselő. (E „vándorlást” tükrözheti valószínűleg a beszélt nyelvek tarkasága is, így pl. a szláv, a román és az olasz nyelv ismerete.)

Semmi okunk ugyanakkor a képzettségi szintben nagyobb hullámvölgyet feltételezni a elemzett esztendőik között. Ráadásul rendelkezünk olyan – igaz szórványos – adatokkal, amelyek arról tanúskodnak, hogy egyes tisztviselők jogot végeztek, ill. ügyvédként is működtek a városnál.³⁵ Ha ehhez azt is hozzávesszük, hogy a városi magisztrátus már a XVIII. század végén is zömmel jogvégzett emberekből állt és hogy a tisztviselői pályafutásokra már akkoriban is az alacsonyabb beosztásból el lehetett jutni³⁶ a csúcsig, akkor valószínűsíthető, hogy a felsőfokú végzettségűek aránya a városi iroda és a szakhivatalok apparátusában is számottevő volt.

Csekély számú forrásunkból tehát az olvasható ki, hogy a XIX. század első felének Pestje a képesítés szempontjából is a rendi szabad királyi város hagyományos igazgatási színvonalát meghaladó.³⁷ A városi igazgatás szakszerűsödése végleg túllépte azt a szintet, amikor a város céhes kézművesei vagy kereskedői vállalták – fő tevékenységük folytatása mellett – a város közigazgatásának és bíraskodásának irányítását.

III. SZÁRMAZÁS, ROKONSÁG, TÁRSADALMI MINTÁK

A tisztviselők származása több elméleti problémát vet fel. Fontos mérlegelni például azt, hogy az egyes társadalmak eltérő mértékben és módon teszik lehetővé, hogy az egyén megválassza foglalkozását. (Milyen széles volt a „skála”, meddig tartott a család döntési kompetenciája, stb.)

Kérdés továbbá az is, hogy a pályaválasztás stratégiaként való posztulálásakor milyen tartalmú kifejezéseket használunk: a mesterember hivatalnok fia esetén „kitörésről”, presztízszorientált modorról (luxusról), a modern társadalmak természetes „foglalkozási diverzifikációs” tünetéről vagy egyszerűen pályaelhagyásról beszéljünk? Hasonlóképpen, ha a családban egymást követő generációkban is tisztviselőkre bukkanunk, akkor mit hangsúlyozunk: a nepotista korrupció gyanúját, a státusz- (a társadalmi tőke-) átörökítés nagyobb valószínűségi esélyét vagy a fantáziátlanságot-konzervativizmust, amely a kor lehetőségeihez képest a nyugdíj és az állandó fizetés biztonságát részesítette előnyben a kockázat vállalásával szemben. Ekkoriban ugyanis már „közről” ismerhettek néhány jelentős vállalkozói karriert a pesti hivatalnokok.

Vannak adatok, amelyek e kérdések eldöntésében segíthetnek. Ilyen a bizonyított korrupció vagy a fizetés-nagyság és az alternatív „akkumulációs stratégiák” összehasonlító elemzése. A leginkább járható útnak az tűnik, ha a kor feltételezhető értékrendjéből értelmezzük az egyes foglalkozásválasztások „jelentését”.

Ez az eljárás sem problémamentes, hiszen az átalakuló társadalom mentalitása összetett, ráadásul olyan elemei is lehetnek, amelyeket még nem övez konszenzus. Milyen cél vezérelhette a tehetsős Fetter Antal mészáros³⁸ a XVIII. és a XIX. század fordulóján, mikor második fiát jogot tanulni küldte, hogy később városi hivatalnok lehessen, (a két évvel idősebb első fiú az apai foglalkozást vitte tovább) és mennyire lehetett elégedett korábbi döntésével halála előtt, 1817-ben, amikor a hagyatéki irat tanúsága szerint özvegye és három, még eltartotti státuszban élő gyermeke mellett e két fiára hagyta a család vagyoni és szimbolikus örökségét? Ekkor a 29 éves idősebb fiú már alighanem tisztos szinten megélt mesterségéből, az ifjabb viszont (szintén Antal) csak évi 150-200 forint fizetést kapott. Az összeg nagyságrendjét akkor tudjuk megítélni, ha azt is számításba vesszük, hogy az örökség több mint negyvenezer forintot ért, amiből 3685 forint jutott a tisztviselői pályára szánt fiúra, akinek így apai öröksége mintegy húsz esztendői fizetésével volt egyenlő. Bevált-e az egykor választott stratégia? (Hasonló kérdéseket tehetünk fel mutatis mutandis a szegény csizmadia és fia, vagy a városi sebesz esetében is stb.) A választások tényeinek megismerése, majd pedig a mintába került személyek vagyoni szemléletének és anyagi körülményeinek vizsgálata talán közelebb vezethet (cél-, ill. értékracionális) stratégiáik megértéséhez.

A tisztviselők családjaira vonatkozó feltárt adatok más és más szintű bizonyosságot nyújtanak a személyek rokonságáról és nehezen vethetők össze egymással. Viszonylag sok adat gyűjthető a tel-

jes korszak (1780–1848) hagyatéki mutatója, a polgárkönyv, a Schmall-féle tisztviselőlista, az anyakönyvek és a telekkönyvek felhasználásával.³⁹

A mintát alkotó 103 tisztviselő közül mindössze 11 olyan volt, akinek pályafutását sikerült kideríteni, származását nem. 73 esetben azonosítottuk a tisztviselő egy-egy rokonát, ám ezen belül jelentős hányad bizonytalan azonosításon alapszik, vagy a rokon (általában az apa) foglalkozása ismeretlen. E korlátozó körülmények folytán csupán a fontosabb típusokat és a világosan látszó trendeket kíséreljük meg érzékeltetni.⁴⁰

A származás szerinti csoportosításra Vörös Károly meghatározása tűnik a legalkalmasabbnak, mivel ő az átalakuló városi társadalom belső szempontjaiból indul ki: *a nemességet, a városi polgárságot és az ezeken kívül álló társadalmi rétegeket választja külön, mint az értelmiség társadalmi forrásait.*⁴¹ A pesti városi igazgatás esetében ez a keret úgy konkretizálható, hogy először a városban, esetleg Budán, a központi kormánysszékek környékén élő nemesi születésűeket, másodszor a pesti polgárjogú (de legalábbis Pesten polgári múlttal rendelkező) kézműveseket és kereskedőket és harmadszor a honorácior értelmiséget választjuk külön mint lehetséges társadalmi „gyökeret”. Ezekhez járul egy negyedik csoport is, amelynek tagjait leginkább a róluk szerezhető ismeretek homályossága tartja egybe: a belvárosi háztulajdonosok rétege ez, amely a XVIII. század második felében már a város elitjének tekinthető.⁴² E csoport meghatározásának alapja a tulajdon és az ebből következő kereset, ami nem zárja ki sem a nemesi származást, sem a kereskedést, sem pedig az iparűzést. A réteg szerinti klasszifikációt keresztbe metszi a születési hely szempontja, az, hogy hányadik generációs pesti a tisztviselő.

A mintát alkotó tisztviselők vezetéknevei között vannak visszatérőek,⁴³ de ezekből a nőági rokonság még nem derül ki. A tisztviselők egyik jellemző származási képlete a *gazdag iparos apa* hivatali lépcsőfokokat végigjárt fiáé. Ide tartozik a Pisztory család, akik közül kimagasló számban



jutottak polgárjoghoz a város történetében (1696 és 1829 között 15 személy). A mintában szereplő tisztviselők közül az egyik – Jakab – a család molnár ágából való és egy belvárosi aldunasori házat birtokló gazdag apa fia, akinek rokonságában szinte csak molnárokat találunk (az anyai nagypapa és nagybácsi, fivére és több sógora). A tisztviselő fiú gyakornokként kezdte pályafutását és 1834-ben, huszonnégy esztendei szolgálat után tanácsnokká választva évi 600 forint fizetést kapott. A módos molnárcsalád Jakabnak szánt pályaválasztásában aligha a jövedelem nagyságának szempontja játszotta a döntő szerepet.

Egy másik Pisztory az igen gazdag városi nyerges Rösler családba „házasodott be”. Ebben a családban is hasonló képletet találunk: a feleség apja is (első vagy második generációs) pesti nyergesmester és a másik fiú is e szakmát folytatja. A különbség annyi, hogy a vő (Pisztory sógorai) közül kettő kvázi-értelmiségi foglalkozást űz (az egyik Bécsben, a másik Vácott gyógyszerész), egy harmadik pedig vámtisztviselő Vácott. Pisztory László egyébként nem futott be olyan jelentős karriert, mint korábban említett rokona: utolsó beosztása szerint írnokként fejezte be pályafutását két évtizednyi hivatali szolgálat után.⁴⁴ Ide – a jómódú céhes mester apák fiai közé – tartozik valószínűleg Gemming árvagyám is, akinek parókakészítő apja a város választott polgára volt; valamint a korábban említett Fetter mészáros családja is. A több belvárosi házat is bíró Grossinger családban igen nagy vagyonú mészárosok és tímárok voltak, és az unokatestvérek között a későbbi tanácsí főjegyzőn kívül vaskereskedőt, patikust, szappankészítőt és persze a tradicionális szakmák űzőit is megtalálhatjuk. Ide sorolhatók a Gajáry István által vizsgált családok is: Hupf Mihály tanácsnok apja kőfaragó volt, rokona, Neumayer Tivadar szenátoré pedig parókakészítő.⁴⁵

Ezekhez a mesterségekhez képest a korabeli Pesten általában kevésbé jövedelmező a csizmadia és a szabóké. Ám azok az ilyen foglalkozást űző családok, amelyekből tisztviselőket látunk kiválni, jobb anyagi háttérrel rendelkeztek, mint ami e szakmák átlagára egyébként jellemző. Ezért látszik a fenti kategóriába sorolhatónak a belvárosi Kecskeméti utcai háza mellett két további ingatlant birtokló Launer csizmadia fia, aki szintén megmaradt kistisztviselő.

Az alább ismertetendő család-csoport több szempontból is általános érvényű következtetésekre ad alkalmat, noha egyes tagok vagyoni helyzetéről nem találtunk adatot.

A Pozsonyban született Laszkár József 1752-ben kapott polgárjogot Pesten. A „magyar szabó” mester, aki később a város választott polgára is lett, egyetlen fiát papi pályára küldte: a veszprémi püspökség egyik egyházközségében lett káplán. Négy lányát ellenben pesti mesteremberekhez adta (kettőt magyar szabóhoz, kettőt pedig szűcshöz), olyanokhoz, akik maguk is első vagy legfeljebb másodgenerációsok voltak Pesten. A családot az teszi érdekessé, hogy mind a négy ágon találkozunk tisztviselőkkel az unokák, ill. a dédunokák között. A mintában szereplő négy utód egyaránt az 1820-as években kezdte hivatali pályafutását és mindegyikükről elmondható, hogy lassan emelkedtek a ranglétrán, és kettejüket végül tanácsnokká választották. Ez utóbbiak közül Kanitser János esetében az apa tekintélyes személy lehetett: választott polgár és hagyományos értelemben tisztviselői funkciót is betöltött: a lipótvárosi templom „gondviselője” volt.

Már a fenti példák közül is leszűrhető az a tanulság, hogy a város nyitott volt az idegenek előtt és egészen a reformkorig nagy számban fogadott be nem pesti születésűeket (noha a választott polgárság ekkoriban már a polgárjog megadásának korlátozására törekedett), sőt a városi vezetésbe is magas arányban alkalmazott nem pesti születésűeket. Például az 1830-1840-es évek két polgármestere: Szepessy Ferenc és Eichholtz-Tölgyessy János sem Pesten született (az előbbi Pozsonyban, az utóbbi Vácott). A polgárjogot szerzők számszerű adatai szerint a 69 polgár közül 22-en bevándorlók és közel ennyire lehet becsülni az apai ágon másodgenerációs pestieket is.⁴⁶

E példa valószínűtlenné teszi azt is, hogy e családok egyes tagjaik hivatali pozícióját korrupció módon a meggazdagodásra használták volna fel. Az egyik Laszkár-vő, Medvenits írnok magyar szabó mesterséget folytató apja pl. szegényen, eladósodva halt meg. Aktív hagyatékát hatszorosan

múlta felül tartozása és ezt a jelentős deficitet hagyja két kishivatalnok fiára, leányára (akit egy magyar szabóhoz adott hozzá korábban) és harmadik fiára, aki szintén szabómester volt.

A fenti példák különböző variációi annak, hogy a kézműves apa számára mekkora anyagi terhet jelent fia hivatalnoki pályára irányítása. A reformkori Pesten a vizsgált esetek többségében ez a teher még elviselhető volt, ráadásul a tisztviselő családtag presztízsemelkedést is biztosított (így az anyagi áldozatért cserébe nagyobb, bár más jellegű hasznot hozott, ha az egyik fiú társadalmi státuszát-iskolázottságát tekintve emelkedett), sőt a hivatalos ügyek során képviselte a családot. A presztízsszempont jelentőségét tükrözi, hogy többnyire a legidősebb fiút küldik a szülők tisztviselői pályára.⁴⁷

Hasonló következtetésre ad alkalmat az, hogy a városi tisztviselői poszt utat jelentett a hagyományos nemesi-rendi csoportok felé való tájékozódáshoz is. A város hivatalnokai között jelentős az ebből a rétegből származók aránya.

Világos példa erre Fellner Benedeké, aki három évtizedes szolgálat után lett a város tanácsnoka, majd polgármesterré is megválasztották. Hagyatéki anyagából tudjuk, hogy gyermekei a kor szinte minden lehetséges irányát példázzák: egyik fia orvosi pályára került,⁴⁸ a másikat a meggazdagodás esélyét jelentő kelmefestői mesterségre taníttatta, lányai közül az egyiket egy pesti háztulajdonos kereskedőhöz, a másikat katonatiszthez, harmadikat pedig egy szintén pesti nemes ügyvédhez adta. Végredeletéből az is kiderül, hogy apja báró volt, két unokaöccse pedig katona, az egyikük már tisztí rangot viselt.⁴⁹

Hasonló orientációt feltételezhetünk az esztergomi születésű Szilva Ferencnél, aki tisztviselői pályafutását végig a rendészeti feladatokat ellátó Kapitányi Hivatalban töltötte. Nem ismerjük származását, de tény, hogy mindkét fia katonatiszt lett (a hagyaték összeírása idején a fiatalabbik még csak kadét őrmester, az idősebb viszont már huszár főhadnagy) és hogy tanácsnokokat megszégyenítő nagyságú hagyatékában nem szerepel ingatlan, csak tőkeként kölcsönzött pénz. Ez arra utal, hogy a mobilizálható vagyontárgyakat előnyben részesítő katonai mentalitás erőteljesen jelen lehetett stratégiájában. Így függhet össze egymással az is, hogy Hummel József tisztviselői pályának első fontosabb posztján a város alkapitánya lett és hogy fivérei (vagy nagybátyjai) közül ketten is katonatisztek voltak. Noha nem a katonatiszti pálya irányába mutat, mégis ugyanebbe a nagyobb csoportba, vagyis a nemesi származásúak körébe tartozik Vukovich Mihály, akinek apja Arad vármegye királyi kamerális ügyésze volt és akinek örököse egy kúriai ügyvéd felesége.⁵⁰ Vukovich magas beosztásból, főügyészként kezdte pesti városi pályafutását, a zalai születésű Ságody Istvánt viszont „azonnal” tanácsnoknak választották meg. (Ez nem jelenti azt, hogy ismeretlen személyek lettek volna korábban Pesten: mindketten háztulajdonosok, Ságody korábban szintén kúriai ügyvéd.) Az ő személye azért figyelemreméltó, mert utódai is a város tisztviselői lettek: Sándor fia lassú hivatali emelkedés után tanácsnok, majd 1848-ban a város alpolgármestere, egy másik leszármazottja, Ignác pedig az 1855-ben egy szakhivatal vezetője. Nyilván nemesi származású Komlósy Antal is, akinek apja járási adószedő volt Pest-Pilis-Solt vármegyében.⁵¹

A nemesség mint az előkelők rendi-társadalmi státuszának kifejeződése persze nemcsak a *beleszületés* útján lehetett jelen a tisztviselők életében, hanem követendő *mintaként*, célkitűzésként is. Ez világosan látszik a nemességre folyamodó tisztviselők példájából: a vezető tisztviselők közül Steinbach Ferenc későbbi tanácsnok 1810-ben nyert nemességet (később előnevet is kapott: hidegkúti Steinbach lett), Fellner Benedek 1824-ben polgármesterként, Tölgyessy (Eichholz) János 1838-ban, polgármesterré választásának évében, Járy (Tretter) György pedig 1843-ban, amikor városbíró lett.⁵² Rajtuk kívül is címeres nemeslevelet kapott több városi tisztviselő, ill. családja és ugyan a forrásként használt segédkönyv alapján nem bizonyítható, de valószínű, hogy többnek is volt címerpecsétje.⁵³

Kevesebb példát találtunk a harmadik típusra: a *honorácior származásra*, ez azonban nem biztos, hogy a valóságos arányt tükrözi.

Ebbe a csoportba sorolható Morlin Imre tanácsnok, aki Vácott született, 1810-ben állt Pest szolgálatába mint tiszteletbeli ügyész (előtte feltehetően ő is ügyvéd lehetett), 1819 januárjában polgárjogot kapott és még február elején a tisztújításkor a választott polgárság tagjává választották. (A város tanácsnoka 1822-ban lett.) Magyar nyelvű hagyatéki irataiból kitűnik, hogy Morlin apja és fivére gazdatiszt volt: előbbi a váci püspöki uradalom számvevője, utóbbi kasznár egy közeli faluban. Fivérének és három sógorának foglalkozását nem sikerült kideríteni, de az biztos, hogy unokaöccse az 1840-es években a városi iroda hivatalnoka volt. E család történeténél lehetőség nyílt a hosszabb távú megfigyelésre is. Az 1893-ban nemességet és nemesi előnevet is kapott Morlin családban fővárosi ügyvédtől kezdve főárvaszéki elnökön keresztül minisztériumi tanácsost is találunk, köztük azt a tisztviselőt, aki a magyar kisdédóvó-rendszert megszervező törvény (1891) kidolgozója volt, ezen kívül közíróként is működött és jogtörténeti tanulmányokat is közölt.⁵⁴

Szintén a születő értelmiség státuszával rendelkező apától származott Miskolczy József, a város egyetlen a református felekezethez tartozó tisztviselője. Sem ő, sem pedig apja nem szerzett polgárjogot Pesten, de Schmall tisztviselőjegyzéke és Miskolczy István végrendelete (annak is az a tétele, amelyikben a pesti református egyházra hagyott pénzösszeget) egyértelművé teszi, hogy az apa a város alkalmazásában álló sebész, felsőfokú végzettséggel rendelkező – ahogy ma mondanánk – „szakértelmiségi”. A Királyi Lottóhivatalnál volt tisztviselő Lohr Antal városi írnok apja.

Távolról tartozik ebbe a csoportba Degen Jakab városi mérnök, akinek őseit nem ismerjük, ha pedig a feltételezhető előd az a hasonló vezetéknevű bognármester, akit a polgárkönyv megemlít, akkor Degent az iparos-származásúak között kell említenünk. Az ő családfájáról azonban a szakértelmiségi orientációnak egy sajátos és a kor adottságait jól mutató vonása olvasható le, ezért látszik indokoltnak a honoráciorok sorában említeni.

Degen a pesti Institutum Geometricumot végezte el és így lett a város mérnöke 1807-ben, majd a Mérnöki Hivatal megszervezését követően annak első vezetője. E hivatal többek között a városi utak, csatornák műszaki állapotáért volt felelős. Ez azért lényeges, mert Degen sógora (vagy apósa) Zitterbarth Mátyás építésmester⁵⁵ volt, aki túl azon, hogy a város egyik legtöbbet foglalkoztatott építésze volt (többek között a Vármegyeházát is ő tervezte) kvázi-hatósági funkciókat is betöltött: negyed századon át a városi ingatlan-becsűkön ő szerepelt az építési munkák szakértőjeként és a Szépítő Bizottmányának is tagja volt.

Larson szerint⁵⁶ a modern értelmiségi foglalkozások születésénél az egyik döntő lépcsőfok a formális szakképzés intézményesedése, amelynek következményeként végképp elvált egymástól az egyetemi és a céhes képzettség, mint pl. a sebész és a felcser, az orvos és a patikus, az (építész)-mérnök és a kőművesmester. E foglalkozások más piacra dolgoznak és a presztízszük is különbözik. Az értelmiségi foglalkozások tradicionális, ill. modern formái – mondanánk ma. Degen és Zitterbarth rokonságában azt a stádiumot fedezhetjük fel, amely ezt az elválást megelőzte: a ma építőművészként számon tartott Zitterbarthot a kor társadalma céhes kőművesmesternek tekintette, ahogy Pollack Mihályt is *murarius magistrem* nevezi az anyakönyv. Ő a képzettsége után is értelmiséginek nevezhető Degen hűgát veszi nőül.

A mintába került tisztviselők egy részéről csak azt tudjuk, hogy apjuk *pesti háztulajdonos* volt. Egy-két bel- vagy lipótvárosi ház birtoklása nemcsak az ingatlanok forgalmi értéke révén jelentett komoly anyagi erőt, de a lakások kiadása esetén jelentős jövedelmet is hozott, így feltételezhető, hogy ezekben az esetekben is tehetősek emberek küldték tisztviselői pályára gyermekeiket – hasonlóan az említett jobbmódú kézművesekhez. (Ezt sejteti az a gyakorlat is, hogy a polgárrá avatáskor befizetendő egyszeri polgárdíj összege éppen a háztulajdonosok – és az „intelligencia” – számára volt a legmagasabb: a vizsgált korszakban 50 forint, szemben a kézművesek és a kereskedők által fizetett 12 és a „polgár-fiak” számára kötelező 6 forinttal.)⁵⁷ Mit sem tudunk azonban e családok egyéb kereseti lehetőségéről, illetve rendi értelemben vett származásáról.

Az adatokból kitűnik, hogy egy pesti háztulajdonos fia könnyen eljuthatott az igazgatás csúcsáig is. Erre példa a Morvaországból bevándorolt Tretter János György fia: György, aki a gyakornoki állásból indult a városi igazgatás hierarchiájában. Trettert 1843-ban városbírónak választották meg, majd ugyanabban az évben ő lett a város egyik országgyűlési követe. A kortárs Lukács Móric tehetséges embernek, a városi követek között „a legkiválóbb capacitasnak” tartotta, még német nyelvű költeményeinek irodalmi értékét is dicsérte, Lukácsot pedig hiba lenne a szabad királyi városok vezetői iránti pozitív elfogultsággal vádolni.⁵⁸

Ide tartozik Tölgyessy János polgármester is, akinek apja: Eichholtz József Vácra vándorolt be és a terézvárosi Király utcában vásárolt házat. Tölgyessy egy városi csizmadia lányát vette el, akivel igen kis összegű hozomány szállt a családra. Szintén háztulajdonos apa fia Steinbach Ferenc ügyvéd, akinek apja Pesten született és négy lakóházat birtokolt (kettőt a Belvárosban, a Gránátos utcában). Steinbach egy Váci utcai háztulajdonos-órászmester lányát vette el és felesége révén az előkelő fekvésű épületet is „megörökölte”.

Nem esett szó eddig a *kereskedőről*, akik szerepét pedig a reformkori városok vezetésének társadalmi gyökerei között kutatva fontosnak szokták tartani. Ekkorra a városi vezetésben stabil, ám mérsékelt jelentőségre tesznek szert a görögkeleti felekezethez tartozó „rácok”, akik társadalmi súlya a századfordulóhoz képest a huszas-harmincas évekre kereskedői tevékenységük mérséklődésével párhuzamosan csökkent.



*Ismeretlen mester:
Kalmárfy (Kramerlauf) Ignác
budai városbíró, 1805.
BTM Kiscelli Múzeuma,
ltsz.: 14708*

Mintánkban a nagy többséget adó római katolikusokon, az egyetlen református Miskolczy József és három evangélikus tiszttviselőn kívül⁵⁹ három, görögkeleti felekezeti személy található. Mindhármuknál kétségtelen a kereskedő származás: Damianovits György tanácsnok a tekintélyes Damianovits Tamás nagykereskedő és választó polgár idősebb fia. A családi céget öccse, János vitte tovább. Radoitsits Demeter kórházgondnok végrendelete példa arra, hogy e csoport kötődése Pesthez a más felekezetekhez tartozóknál gyengébb. A jótékony adományok között ugyanis egy, a szentendrei Pozsarevác-templomnak szánt több ezer forintos tétel is szerepel (a pesti Szent György-templom mellett), és a család üzletelt és pereskedett is szentendrei kereskedőkkel. A harmadik tiszttviselő, Milinkovits György városi alügyész, később tiszteletbeli főügyész apja valószínűleg a Pozsarevác-on született Milenkovits Jephthimus pesti háztulajdonos-polgár.

Egyetlen tiszttviselő, Gónicz főjegyző származik nem görögkeleti felekezeti kereskedő családjából. Neki feltehetően a nagyapja lehetett az a Gónicz György, akiről 1776-ban jegyezték be a polgárkönyvbe, hogy tokaji borral kereskedett, amikor polgárjogot szerzett Pesten.

A tiszttviselők származásának még két meghatározóját szükséges megemlíteni: a *felekezeti és az etnikai megoszlást*. Bár ezeket kiindulásként szokták vizsgálni, ez esetben indokoltnak látszott a tárgyalás végére hagyni, mert igen kevés lényeges információt nyújtanak. Felekezeti szempontból ugyanis az eloszlás arányai a városi igazgatás tagjainál lényegében megfelelnek a teljes városi lakossággal⁶⁰ (azzal az eltéréssel, hogy az izraeliták a negyvenes évekre már 10% fölé emelkedő száma nem jelenhetett meg a tiszttviselők összetételében). Ami pedig az etnikai megoszlást illeti, ennek vizsgálatára nem áll rendelkezésre alkalmas forrás. Szokás az etnikai megoszlást a vezetéknevek (azok „hangzása”) segítségével vizsgálni – a Függelékben közölt névanyag erre lehetőséget nyújt az olvasó számára. E módszer azonban több okból is bizonytalan – pl. a nevek egy részénél nem tudjuk eldönteni a hovatarozást (pl. a Pisztróy névnel⁶¹). A jelzett példák azt is mutatják, hogy a XIX. század első felében Pesten többen magyarosították nevüket és nem zárhatjuk ki, hogy egyes neveknél már csak a magyarosított változatot ismerjük. E módszerrel egyúttal az első és a harmadnegyed generációs bevándoroltakat mosnánk össze, ráadásul így a nemzet tudatnak a társadalmi identitás egészében betöltött és éppen ezekben az évtizedekben felértékelődött szerepét vonnánk kétségbe. Igen erős megszorítással állíthatjuk azt, hogy a pesti reformkori tiszttviselők „németek”, csak azért, mert legnagyobb részük német nevű.

Megfigyelhetjük tehát, hogy a vizsgált tiszttviselők társadalmi és gyakran földrajzi értelemben vett eredete igen összetett: az apák-ősök között egyként megtalálhatók köztük a szabad királyi városok régi hagyományát idéző kézművescsaládok, a Pest politikai jelentőségének emelkedését jelző nemesi csoportok, a város életéből mindinkább kiszoruló „rác” és görög kereskedő elemek és a racionalizálódás szempontjából legfontosabb értelmiségi foglalkozású rétegek. A társadalmi aspirációk között egyértelműnek tetsző trend érvényesül: a város legfőbb vezetői nemességet próbálnak szerezni. Nem tárgya e dolgozatnak, ezért nem is vizsgáltuk részletesen, de annyi rövid tájékozódás után is megállapítható, hogy az ötvenes évek második felében és a hatvanas években, amikor a rendszer szigorúságának oldódásával a városi vezetésbe ismét a helyi elit tér vissza, akkor a harmincas-negyvenes évek városi vezetői és hivatalnokai, illetőleg az ő fiaik foglalják el a város-igazgatás posztjait.⁶²

A forradalmat megelőző évtizedekben megindul a városi igazgatás tiszttviselői között a polgári igényeknek megfelelő átrétegződés. A XVIII. század második felével szemben ugyanis, amikor a hivatalnokok rokonai között piacfelügyelőkkel és templomszolgákkal, darabont káplárokkal és éjjeliőrökkel találkozunk, ekkorra kialakulnak azok az (értelmiségi) tiszttviselőcsaládok, akik körében a norma a jogvégzettség és ahol nem a városi vezető pozíció (mint helyi hatalom) gyors megszerzése a fő cél, hanem maga a hivatalnoki munka, illetve szerep. Ezt a folyamatot tükrözi, ahogy az 1840-es években a mintát alkotó tiszttviselők többsége esetében az övékével megegyező vezetéknevű személyek tűnnek fel a városi iroda legalacsonyabb posztjain: gyakorlóként és járul-

nokként. Nem valamiféle szellemi elit jutott ezáltal a város élére – ez talán nem is lenne szükségyszerű; azt sem állítjuk, hogy a gazdasági vezető csoportok érdekeit érdemeikhez-ambíciójukhoz méltó módon képviselné a városi politika. Az viszont jól látszik az adatokból, hogy a tarka származású hivatalnoki réteg bürokratizálódása egyértelmű tendencia mentén halad előre.

A TISZTVISELŐK VAGYONI HELYZETE, GAZDASÁGI STRATÉGIÁJA

A bürokratikus jellegű igazgatás meglétének egy sajátos kritériuma Weber szerint, hogy a tisztviselőnek „gazdaságilag függetlennek kell lennie azoktól a bevételektől, amelyeket a politika biztosíthat számára”. Ennek az az alapja, hogy „a személyzetet [...] két olyan eszköz készíti a hatalom birtokosa iránti engedelmességre, amely személyes érdekekre apellál: az anyagi ellenszolgáltatás és a társadalmi megbecsülés”. Márpedig a „legális uralom” esetében a „igazgatási testület el van választva az igazgatás eszközeitől” – tulajdoni szempontból. Ez az anyagi függetlenség „egyszerűen azt jelenti, hogy vagyonosnak kell lennie, vagy olyan privát helyzetben kell élnie, amely kielégítő jövedelmet biztosít”.⁶³ – Azt látjuk tehát, hogy a tisztviselők esetében az anyagi helyzet a foglalkozástól nem kezelhető függetlenül, hanem az uralom modern (legitim és hatékony) működésének egyik alappillére.

A mintavétel forrásaként szolgáló jegyzékek megőrizték számunkra a tisztviselők fizetését. De a városi hivatalnokok anyagi helyzetének vizsgálatához ez nem elég, el kell határolni a fizetést, a keresetet, a jövedelmet és a vagyont. Az éves kimutatásban számolt és pénzösszegben kifejezett *fizetéshez* még további, a tisztviselő hivatali tevékenységéből származó összegek járulnak. Az eseti munkákért járó „akcidenciókon” túl esetleg naturáliákat is kap, ezek és a fizetés együttesen teszik ki a tisztviselő *keresetét*. Ezen túl egyéb (törvényes és persze törvénytelen) *jövedelmei* is lehetnek, amelyek a *tulajdonában lévő vagyonból*, annak *működtetéséből* származnak. Pl az ingatlanból, a tőkeként kihelyezett pénzből és – elvben – az értékpapírból és a tőkés termelő üzemből.

A vagyonok elemzését kissé bizonytalanná teszi, hogy hiányoznak a kor gazdaságtörténetének egyes kérdéseire irányuló alaputatások. A pénzben kifejezett értékek időbeni összehasonlításához feltétlenül tudnunk kellene pl. a pénz vásárlóértékének változásait. A gazdálkodási stratégiák, a különféle tőkegyarapítási módok hatékonyságának szinkron összevetéséhez okvetlenül szükséges lenne annak ismerete, hogy pl. a kereskedelmi tőke haszna és a 6%-os pénzkölcsönzés hozama miként viszonyult egymáshoz. Néhány alapvető tény már tisztázott, pl. az 1811-es és az 1816-os devalváció lépései, okai és összefüggései,⁶⁴ vagy az az 1820-as évektől kezdődő tendencia, hogy „a hitel- és kölcsön ügyletek miatt sok kereskedő vonta ki tőkéjét a kereskedelemből, s gyakran fogyasztási célokat szolgáló, de minden esetben személyi hitelek nyújtására fordította, az átlagosnál magasabb kamatlábbal vagy váltó-leszámlítási üzletekben forgatta tőkéjét”.⁶⁵ Ezek azonban még nem elegendők ahhoz, hogy felbecsüljük: mennyire reflektáltak a kortársak a körülöttük zajló folyamatokra és reakciójuk mennyire volt rugalmas.

Az 1810–1811-es események⁶⁶ mélyen megrázták a kor embereit. A hangulat felidézésére az általunk használt forrásokban is akad példa: a Komlósy Antal leendő tanácsnok és apja közötti egykorú írásos megállapodás szerint az apa a 18000 forint értékű vagyont „jó és elegendő pénzben minden devalvatio nélkül az az a' forintot húz garasban, vagy is száz pénzben számlálván” adja át fiának.⁶⁷ Az irat további részéből is árad a bizalmatlan gyanakvás – nem csak a pénz jövőjét illetően, de a fiával kapcsolatban is, akit ez a megállapodás arra kötelez, hogy apját annak haláláig a vagyon évi 6%-os kamatának erejéig tartsa el.

A korszak két általánosan használt pénznemének, a konvenciók ezüst- és a bécsi értékű papírfortintnak (váltócédula) az értékaránya hivatalosan változatlan volt az egész korszakon át, ami már

önmagában is gyanús. Alig hihető ugyanis, hogy az árak változása negyedszáz éven át ne okozzon módosulást a pénz értékében, mindenesetre amíg az újabb ártörténeti alap kutatások eredményeit nem publikálják, addig a szokásos módszert kell alkalmaznunk, vagyis az egyik pénznemben megadott értékeket a másikba átszámolva használjuk, ez csökkenti a legkisebbre a tévedést. 1820–1830-as években általában váltóforintban számoltak, előtte és utána viszont ezüstpénzben – ennek megfelelően az itt megadott értékek pengőforintban értendők.⁶⁸

A tisztviselők fizetését mindkét időmetszetben ezüstartban számolták.⁶⁹ A tisztviselők fizetése a kortársak szerint is alacsony volt: „Mily aránytalan s a kor szükségéhez nem alkalmazott hazánkban a közhivatalnokok fizetése, mindenki előtt ismeretes.” – írta a Pesti Hírlap⁷⁰ és példaként Pest 1845. évi fizetéseit hozta fel. E véleménynyel a mai szemlélő is egyetérthet – pl. 1821-ben egy tisztviselő számára illő lakás évi bérlete 300–1000 forint körüli értékre rúgott⁷¹ ehhez képest pedig 1822-ben a tanácsnokok fizetése 400 forint volt.

A fizetéseket három dimenzióban hasonlíthatjuk össze: nyomon követhetjük időbeli alakulását, szinkron összevetést végezhetünk más nagyobb városok, ill. a vármegyék tisztviselőinek jövedelmével, végül az egyes vagyonok egészéhez viszonyíthatjuk a béreket.

1822 és 1833 között⁷² az alacsony beosztású irodai hivatalnokok bére nem változott, akárcsak a szakhivatalok apparátusában dolgozóké, míg a belső tanács tagjainak, valamint a városi ügyészség alkalmazottainak fizetése 25–50%-kal emelkedett. Ez az arányeltolódás 1833 és 1847 között kiegyenlítődött, ekkor ugyanis éppen azok a beosztások hoztak 20–40%-kal több fizetést, amelyek az előző periódusban változatlanok maradtak. Összességében tehát úgy tűnik, hogy a huszonöt év leforgása alatt alig emelkedtek a fizetések (a növekedés névértéken átlag évi 1–1.5% körüli).

Ha a pesti városi tisztviselők fizetését a kor nagy lélekszámú szabad királyi városaival – így a természetes referenciaként adódó Budával, a nagy alföldi központokkal: Debrecennel és Szegeddel, végül pedig Pozsonnyal – vetjük össze,⁷³ akkor azonnal látszik, hogy a legtöbb beosztásban 15–25%-kal magasabbak. Ez azért érdekes, mert a többi város között nem könnyű sorrendet felállítani, mivel a különféle posztokat eltérően díjazták. Vagyis még „informálisan” sincsen országosan egységes fizetésrendszer, az illetményeket a helyi hagyományok és igények szabják meg.

Ha Pest városát Pest-, Pilis-, Solt vármegyével hasonlítjuk össze, akkor látjuk, hogy a főjegyzők és a (hadi-) pénztárnokok kivételével, (akik azonos nagyságú illetményt kapnak a megyében és a városban), az összes tisztviselőt Pest városban díjazták jobban. Ezzel szemben Pozsony vármegye és székhelye összehasonlításakor az derül ki, hogy ott egyes posztokat a vármegyében honorálnak magasabb fizetéssel.

Palugyay adatai szerint Pest – anyagi értelemben – jobban megbecsülte tisztviselő alkalmazottait, mint más városok és a vármegyék. Ezt az is magyarázhatja, hogy a néhány tízezres nagyságúról százezressé duzzadó város igazgatása nagyobb erőfeszítést igényelt, bár Pesten a városi alkalmazottak és a tisztviselők száma magasabb volt, a feladatok terhet tehát többen viselték. Az is figyelembe veendő továbbá, hogy ekkor Pesten a megélhetés lényegesen megdrágult más városokhoz képest.

Az évi fizetéshez gyakran *naturáliák* is járultak (mint pl. Pesten a polgármester és a városbíró 2–2 öl tüzfát kapott).⁷⁴ Ennél jelentősebbek lehetnek azok az összegek, amelyeket napidíjként kaptak „kiszálláskor”. Ezekről összefoglaló számítás nem készült,⁷⁵ de szórványos esetekről vannak adatok, pl. amikor hatósági jellegű tevékenységet végeztek a kiküldött tisztviselők. A hagyatéki ügyek során például magáért az összeírásért az örökös (általában az özvegy) által írásban felkért tanácsnokok 1838-ban Seeber polgármester halála után 30–30 forintot kaptak, a segítségükre lévő írnokok 20–20 forintot. Egy jómódú kézművesmester hagyatéka után (1847-ben) az összeíró tanácsnok 10, a segédkező írnok 7 forintot kapott, 5 forint illette meg a Telekhivatal alkalmazottját, aki a mintegy 25000 forint értékű házat felbecsülte és további 1 forint 20 krajcárba került a hitelek betáblázásáról szóló kivonat elkészítése. Ennél magasabb összeget kapott az iroda kiküldött

tisztviselője a hagyaték nyilvános árveréséért.

Ezekre az összegekre mindenképp számíthattak a tisztviselők – arra is van példa, hogy még akkor sem engedték el, amikor egyik néhai kollégájuk deficitese hagyatékáról volt szó.⁷⁶ – Ezeket az adatokat nem tudjuk összegezni, mivel nem áll rendelkezésre jegyzék az összes hagyatéki eljárásról és az egyéb „kiszállással” járó alkalmakról. A vármegyénél a főispán és helyettese 10 forint 24 krajcárt kapott ilyenkor napidíjként, a főügyész, a főjegyző 4 forint 48 krajcárt stb.⁷⁷ Az is igaz persze, hogy egy ilyen út a megyén belül lényegesen több időt vehetett igénybe és többbe került, mint ha csak a városban kellett volna felkeresni egy címet.

A tisztviselők anyagi helyzetéről tájékozódva az utánuk maradt vagyonról készült hagyatéki leltárakban⁷⁸ megvizsgáltuk a hagyatékok aktív és passzív részének egymáshoz mért arányát, vagyis azt, hogy mekkora tartozási kötelezettségek terhelik a tisztviselők vagyonát. A leltárak adatai pontosan tükrözik a vezető beosztású tisztviselők és a kishivatalnokok vagyona közötti nagyságrendi különbséget is (ld. a Függelékben közölt táblázatokat).

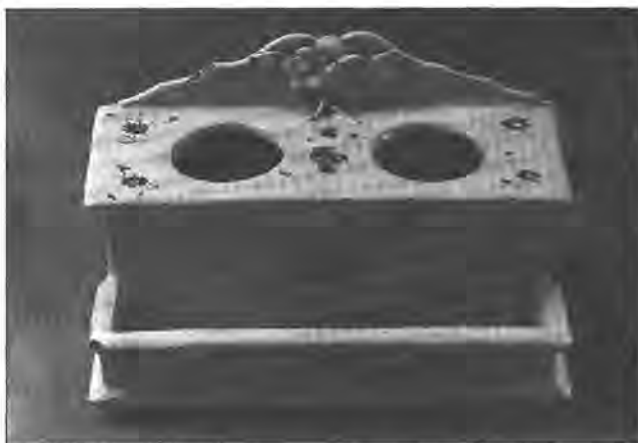
A vagyoni adatok értékének megbecsülését segíti, ha a pesti árvíz pusztítását követő három esztendő során összeírt hagyatéki leltárak közül a tíz legnagyobb összegűvel hasonlítjuk össze.⁷⁹ Ezek aktív része 373900 és 40200 forint között szóródik és egyetlen (uradalmi) tisztviselőt találunk közöttük. Az összevetésből az derül ki, hogy a polgármesterek, városbírók és néhány tanácsnok javai alig maradtak el a város leggazdagabb lakóitól és hogy a kistisztviselők gyakran adósságokat hagytak örököseikre.

A két csoport közötti szakadéknyi különbség megbízható megítéléséhez azt is tudni kellene, hogy a szegényen elhunyt tisztviselők hány évesen haltak meg, de erre a halálozási anyakönyvek nem mindig adnak pontos eligazítást. És noha a tisztviselői pályafutások során az alacsony beosztásokból induló lassú hivatali emelkedés esetenként a városi politika döntéshozó pozícióiba jutást eredményezett, ez azonban ellentmond annak a tapasztalatnak, hogy az alacsony és a magas beosztású tisztviselők között óriási a vagyoni különbség.

Tudjuk, hogy az inventáriumok adatai is torzíthatnak. Ha ugyanis a végrendelet alapján egyértelmű, hogy egyes javak kinek a tulajdonába kerülnek, akkor azok értékét általában nem tüntették fel a leltárban (nem egyszer magát a tételt sem nevezték meg). Ez elsősorban a nemesfémekre és a drágakövekre-ékszerekre vonatkozik, de előfordult olyan eset is, amikor ingatlant (lakóházat) íratott át a végrendelező rokona nevére.

Az aktív hagyaték legnagyobb értékű része általában az ingatlan, azon belül is a lakóház (ha egyáltalán volt ilyen az elhunyt birtokában). A módosabb tisztviselők gyakran több lakóházat is birtokoltak, az egyiket általában a Bel- vagy a Lipótvárosban, a másikat pedig a többi három külváros valamelyikében.⁸⁰

A kor gyakorlatában a ház három különböző funkciót is betölthetett: a tulajdonos saját lakása volt, bérbe adták vagy a tulajdonos spekulációs céllal is adta-vette. A korabeli szemlélet átalakulását tükrözi, egyben pedig az igazgatás tökéletesedését is mutatja, hogy a házak értékének



*Fajansz tintatartó, Kuny Domonkos műhelyéből, XVIII. sz. vége.
BTM Kiscelli Múzeuma, ltsz.: 13.225*

becslésekor a korszak végére új számítást alkalmaznak. (Addig ugyanis részben a telek árát számítják ki a területre és a körzetre jellemző egységár szorzatából, részben pedig egy kőműves- és egy ácsmester az építményt becsüli fel – a bérbe kiadott házaknál is. Ezzel szemben a negyvenes években ezeken kívül a házból származó házbérlőjövedelem forgalmi értékét is kiszámolják a tőke 6%-os alapjaként. Sőt: arra is van példa, hogy olyan házat is felbecsülnek amelyet még nem is adtak ki, de „tudják”, hogy mennyit jövedelmezne.⁸¹⁾

1. Nem minden pesti tisztviselőnek volt saját lakóháza (Szilva Ferenc esetében pl. a még ki nem fizetett házbér összege is szerepel a hagyatékban). A korabeli címtárakból felmérhetjük, hogy ki hol lakott,⁸² és a helyrajzi számok térképre vetítésével kirajzolódik, hogy a magasabb rangú tisztviselők a Belvárosban laktak, sőt ezen belül konkrétan sűrűsödési pont is látszik.

Nyilvánvaló, hogy a tisztviselők számára presztízs-szempontról fontos volt, hogy a város előkelőbbnek tekinthető részein lakjanak.⁸³ A lakóhely akár a pályafutásban is szerepet játszhatott hiszen elképzelhető, hogy a társadalmi közelség-ismeretség motiválhatta egy-egy előmenetelt. E megállapítás tovább finomítható, ha tisztázzuk, hogy a központba költözések időben hogyan viszonyultak a státusemelkedésekhez.

2. Ezekben az évtizedekben zajlik a Belváros északi felében és a Lipótvárosban a többemeletes klasszicista házak építése. Mind többen élnek a városban olyanok, akik nem rendelkeznek saját ingatlannal, ezért lakást bérelnék. A lakbér jövedelmekből tisztos vagyonra lehetett szert tenni, hiszen pl. a Kerepesi út terésvárosi szakaszán (ma a Rákóczi út északi oldalának belső részén) egy két épületből álló ingatlan 1847-ben⁸⁴ 8 lakás, 2 bolt és egy műhely után évi 1700 forint tiszta jövedelmet hozott. Az általunk vizsgált tisztviselők között kevés esetben van nyoma a házbér jövedelemnek (pl. az inventáriumban *Hauszins*-tétel ritkán szerepelt), de aki két házat is birtokolt, az szép hasznót húzott e vagyonából.

A lakáshelyzetet illetően is határozott különbségek mutatkoztak a tisztviselők között. Pl. Makk Antal bírő, akinek háza az Alsó-Dunasoron (a mai Március 15. tér helyén) feküdt, e – gyakorlatilag egyetlen jelentős – vagyontárgyát végrendeletileg unokaöccsére hagyta. A ház értékét nem ismerjük, de azt tudjuk, hogy 1836-ban tíz személynek bérbe adva évi 1150 forintot jövedelmezett. (Öten boltot, hatan lakást béreltek – az első emeleten egy három szobából, egy konyhából és egy „kabinetből” álló lakásért 180 forintot kellett fizetni; egy sarki bolt bérlete 260 forint volt.) Hoffer Károly írnoknak, aki 1842-ben három lakást adott bérbe, heti 4 forint házbérlőjövedelme származott. Az ő háza egyébként szerényebb helyen, a Lipót utcában (ma: a Váci utca déli szakaszán) feküdt.

3. Ismert tény, hogy a század első felében a telekspekuláció erőteljesen fellendült Pesten. Ennek nyomait a telekátírások és az ingatlanbecsük iratanyagában kell majd keresni, de azokban az esetekben, amikor beépítetlen háztelkeket (*Hausstelle*) említ a hagyatéki összeírás, okkal gyanakodhatunk spekulációs célokra. E tekintetben a városi vezetés valódi hatalmat jelenthetett, hiszen a dinamikusan terjeszkedő város parcellázási terveit a város tisztviselői jól ismerhették. Ez esetben az információ működött tőkeként.

E tekintetben a pesti tisztviselők mértéktartónak mutatkoztak. Általában egy-két üres telekkel találkozunk a hagyatékokban, vagy éppen egygyel sem. Szembetűnő kivétel Makk Antal nővérének esete (akinek Makk másodmagával volt örököse). Az ő hagyatékában ugyanis hat háztelek szerepel az ingatlanok között (mind a Ferencváros akkor még beépítetlen, külső részén), hármat pedig már értékesített is, amint erről egy kötelezvényből értesülhetünk. Az inventárium adatai szerint természetesen ezek értéke igen alacsony (hiszen éppen ez a lényege a telekspekulációnak), alig 1-1.30 forint négyszögölenként.⁸⁵

Az üres teleknél gyakoribb, hogy szőlőskertet bírtak a pesti tisztviselők Pest (vagy Buda) határában: a Városligetben, Kőbányán, a Hermina-mezőn, a Törökőrön, esetleg a híres Promontoron. (Egy esetben – a feleség hozományaként – veresegyházi szőlőről esik említés.) Ezek becsült értéke persze gyakran nagyságrenddel alacsonyabb a házingatlanokhoz képest, az viszont szem-

betűnő, hogy vezető tisztviselők komolyan foglalkoztak borérleléssel. Fellner Benedek polgármester hagyatékában (1827-ben) pl. 1069 akó bort írtak össze (ennek túlnyomó része az értéke-
sebb fehér bor volt) és további közel száz akónyi üres hordót is találtak pincéjében. Ezek együttes
értéke 4500 ezüst forint körüli, ami hat esztendei polgármesteri fizetésnek felel meg. E bormennyi-
ség (értéke a becsült hagyaték 8%-a) abból a szőlőskertből származhatott, amelynek aránya az
egész örökségből 2%-nál is kevesebb.

A szőlőn kívül a város környékén (főleg a Rákos mezején) fekvő szántók és rétek is szerepel-
tek egy-egy vagyon ingatlantételei között. Nem valószínű, hogy ezeket spekulációs céllal tartották,
annyira távol estek a várostól és igen csekély értéket képviseltek. Inkább a szántók tényleges meg-
művelését valószínűsíthetjük, amit bizonyíthat, hogy egy hagyatékban a „Kukurutz” viszonylag
jelentős tétel.

Az ingatlan értékét komolyan kell vennünk, mert tapasztalható, hogy a telekhivatali becslé-
sekhez képest gyakorta 20–40%-os felárral kelnek el. Látványos példa erre Seeber Károly pol-
gármester kertje, amely a városligeti Fasoron feküdt és Széchenyi István is próbálta megszerezni.⁶⁶
(Seeber 4310 forintért vette 1829-ben, kilenc évvel később halálakor viszont már 6000 forintot ért.)
A kertet egyébként Ullmann Móricnak adták el az örökösök 6730 forintért.

A hagyatékokban szereplő másik gyakori és nagy értékű tétel a pénzkölcsönzésről szóló
kötelezvény. Ezek az obligatiók a vezető tisztviselők esetében akár az aktív hagyaték 40–45%-át
is jelentették. E szempontból jelentős eltérés mutatkozik a kistisztviselőktől, akiknél igen ritka a
pénzkihelyezés.

Tölgyessy János polgármester hagyatékából szépen kirajzolódnak e tevékenység arányai,
akinek iratai között egy nyolc oldalas kimutatás található arról, hogy 1815 és 1843 között kiknek
és mennyit hitelezett. A kihelyezett pénztőke az egész korszak folyamán egyenletesen nőtt a kezdő
2760 forinttól a végső 78900-ig. A forgó összegek többnyire kisebb tételekből álltak⁶⁷, tízezres
nagyságrendű csak a „városnak nyújtott” kölcsönök voltak. Más tisztviselőknél is találkozni olyan
esetekkel, amikor a város valamelyik hivatalának hiteleztek. Az igazán pikáns az, amikor az
egyébként is hiánnyal küszködő pénztár vezetője saját intézményéből vesz fel kölcsönt, amint ezt
a város legnagyobb forgalmú pénztáránál, az Árvapénztárnál megfigyelhetjük.⁶⁸

A kölcsönzéssel összefüggésben érdekes a kamat nagyságának változatossága. A kamatokat a
törvény 6%-ban maximálta - mint láttuk, ezzel a hozammal számoltak az ingatlanok bérbeadásakor
is. Ennél magasabb *Interessét* tartalmazó kötelezvénnel nem találkoztunk, olyannal viszont igen,
amikor csak 5, esetleg 2%-os kamatot említenek. Némelykor a kötelezvényben egyáltalán nem
szerepel kamat, ám ilyenkor az iraton szereplő számításokból kiderül az évi 6%-os kamat. Ez azért
fontos, mert a hagyatéki leltárak önmagukban gyakran nem elégségesek a pénzkihelyezések hoza-
mának megítéléséhez.

Probléma, – különösen a korábbi évtizedekben – hogy a kötelezvényeket és a számlákat nehéz
elválasztani. Esetenként a vásárláskor ki nem fizetett részt „tőkésítették”, vagyis kamatozó köl-
csónné alakították át. Elsősorban az ingatlanvásárlásoknál lehet erre példákat találni. – Nehezíti az
adatok értelmezését az is, hogy gyakran mintegy előre kifizetett hozományként funkcionál a
pénzkölcsönzés: pl. két tanácsnok hagyatékában is lányaiknak-vőiknek évekkal azelőtt kiállított
kötelezvények teszik ki az aktív vagyon jelentős részét.

Behajthatatlan (kétes) kintlévőségek is akadnak a tisztviselők leltáraiban – bár ezeket a hagyat-
ék aktívumába nem számolták bele. Érdekes kérdés, hogy milyen alapon minősültek „kétesnek”
egyes kihelyezések, ha azt látjuk, hogy báró volt a kölcsön felvevője, vagy amikor a kötelezvény
alig egy-két éves volt, míg 20–25 éves papírok (amelyek esedékes kamatát ráadásul évek óta nem
is törlesztették) teljes értékűnek számítottak.

E két – általában tőkés jellegűnek nevezhető – felhalmozási módszeren kívül a kor ismert más
„működő”, tehát közvetlenül az iparban vagy a kereskedelembe realizálódó befektetési módokat

is. Hiszen Pesten, ha nem is nagy számban, de voltak már tőkés üzemek és kereskedelmi tevékenység is folyt, noha a napóleoni háborúk utáni dekonjunktúra nyilvánvalóan nem kedvezett a forgalomnak. Ha a kor megítélését követve 6%-os (és főleg: viszonylag biztonságos) hozamúnak tekintjük a házbér és a pénzkihelyezés tőkegyarapítási formáját, akkor talán érthető is, hogy a tisztviselők miért nem vesznek részt jelentősebb mértékben a vállalkozásokban. Mentalitásukra, gazdasági stratégiájukra nézve mindenesetre ékes bizonyíték: a kockázat elkerülése, a stabilitás értékei tűnnek fontosabbnak számukra.

Egyetlen eset mutat valódi tőkés vállalkozásban való részvételre. Seeber polgármester aktív kinnlévőségei között szerepel ugyanis a Duna Gőzhajózási Társaság három részvénye,⁸⁹ amit Kappel Frigyes közvetített számára. Értékük 350 forint volt – szemben a teljes aktív követelés 21120 forintos összegével! Nyilvánvaló, hogy a részvény-vásárlás inkább reprezentatív aktus volt Seeber részéről.

A fenti tételek mellett a hagyatékok fennmaradó része eltörpül a városatyák leltáraiban. Az ékszerek, drágakövek, valamint az ezüst tárgyak (pl. evőeszközök) ritkán tesznek ki 3–4%-nál többet a hagyaték összértékéből, pedig rubinnal, gyémánttal díszített gyűrű, gyöngy-nyaklánc, aranykarperec és egyéb más drágaságok tartoznak ide. A szegényebb tisztviselők leltáraiban egyáltalán nem találni ékszereket.

A hagyaték többi tárgyi összetevőjének elemzése önálló tanulmányt is megérne, mint amelyek e réteg mentalitásának, kultúrájának ékes bizonyítékai.

Még két fontosabb jövedelemforrás – az ügyvédi honorárium és az öröklés – jöhet még szóba a tisztviselők vagyonában. Közülük az ügyvédi keresetről semmiféle információnk nincsen, de feltételezhetjük, hogy erre a korszakra is érvényes a XVIII. század közepe egyik pesti polgármesterének példája, aki gyaníthatóan nem a fizetéséből gazdagodott meg, hanem inkább felesége hozománya és saját ügyvédi tevékenysége révén.⁹⁰

A szülőktől, ill. más rokonoktól származó örökség súlya jelentősen eltérhet az egyes tisztviselőknél. Pl. Tretter bíró (nővérével) összesen 19100 forintot örökölt szüleitől, Morlin tanácsnok ugyan öt testvérével osztozott a szülői hagyatékban, de magtalanul elhunyt fivére után mégis jelentős összeg maradt rá. Medvenics járulnok pedig három testvérével csak az 1500 forint körüli tartozáson „osztozkodhatott”.

A tisztviselők anyagi viszonyait elemezve végezetül egy olyan adottságra kell felhívni a figyelmet, amely egyúttal választ adhat arra az előző részben tárgyalt problémára is, hogy miért vonzotta a kor emberét a tisztviselői pálya annak ellenére, hogy kevésbé volt jövedelmező.

Az első országos érdekeltségű magyarországi nyugdíjintézetet 1797-ben állították fel Budán. Alig tizenegy esztendő elteltével Pest városának tisztviselői is alapítottak egy nyugellátó intézetet, amely lehetővé tette, hogy a későbbiekben a nyugállományba vonuló tisztviselőket, ill. haláluk után özvegyeiket folyamatosan ellássák.⁹¹ A pesti nyugdíjintézet bevételei közé tartoztak a tisztviselők végrendeleteiben rájuk hagyott (néhány forintnyi) tételek is.

Mire nyújtott módot a nyugdíjellátás? A városi tisztviselő, ha még oly magas beosztású is, mint Madedl János volt – igen szegényen élhetett. Madedl főjegyzőként halt meg 1824-ben és posztjából kiindulva aligha kétséges tanácsnokká választása, ha el nem ragadja a halál. Az alábbi, – bár negatív – példa mégis arról árulkodik, hogy esetenként működött valamiféle szociális háttér, ami biztonságot adott. E szöveg abból a folyamodványból származik, amit Madedl lánya kérvényének megvizsgálása után fogalmaztak meg és küldtek a Magyar Királyi Kamarának.⁹² „Madedl Rozina néhai Madedl János ... leánya az eleinkbe terjesztett ... könyörgő levelében az iránt esedezett, hogy neki boldogult anyja Madedl Borbála eltemetésére szükséges költségek fedezésére, nem különben anyja által tartott lakás bérének megfizetésére halottpénz fejében bizonyos somma e város házi pénztárából fizetessék ki, kérelme támogatásul azt hozván fel, hogy atya halála után maradt vagyonban tapasztaltatott fogyatkozás tekintetéből az 1827. Febr. 27. ...kiadott kegyelmes ren-

delvényénél fogva elhunyt anyja 166 pft. 44 [krajcárnyi] évi nyugpénzzel megajándékozott, és ezen élelembér az agg és beteg nőnek, nem különben leányának, – ki jobbadán csak sínlődő beteges anyja ápolására vala kénytelen idejét fordítani, – táplálására szolgált még az 1811. Novem. 15. a nevezett özvegy jobb életre szenderült, legnagyobb ínséggel küzdő lányát hagyván maga után.”

A kérvényt, amelyet a polgármester írt alá és a választott polgárság döntése alapozott meg, a Kamara elutasította, arra hivatkozva, hogy az 1799. évi rendelet értelmében a halotti negyed „csupán csak a szegénységben elhunyt városi tisztviselőknek özvegyeit, nem pedig az ily özvegyeknek elhunytokkal ezeknek árváit is illeti”. A döntés „jogerős” volt, hiszen a városnak ahhoz is a felettes hatóság engedélyét kellett kérnie, hogy ekkora összeget saját „házipénztárából” kifizethessen. Mégis, a nyugdíj, bár csak bizonyos helyzetekben garantálhatta az elfogadható anyagi biztonságot, a pálya egyik nagy vonzereje volt.

Szegénység és gazdagság széles skáláját látjuk tehát a tisztviselők vagyoni helyzetét vizsgálva, és ráadásul úgy tűnik, hogy esetenként nem is a pozíció alapján várt életszínvonalon éltek a városigazgatás beosztottai. Legtöbbjüknek esélye sem volt arra, hogy a korban már ismert módokon tőkét halmozzon fel, mégis még azok sem használták e technikákat, akiknek pedig lehetőségük lett volna erre.

ÖSSZEGZÉS

A felsorakoztatott adatokkal azt igyekeztünk alátámasztani, hogy a tárgyalt és a polgári átalakulás szempontjából igen fontos szerepet betöltő társadalmi csoport helyzete mennyire ellentmondásos e korszakban. A viszonyait leíró „soktényezős egyenletrendszer”⁹³ „ismeretlenjei” a képzettség szintje, a munka presztízse, a (részben az információkból eredő) hatalmi helyzet, a piacra való bekapcsolódás esélye a szakképzettséggel összefüggésben (ügynévi praxis) és azon kívül (örökölő háztulajdon), a családi stratégiákban megnyilvánuló társadalmi koalíciós hajlam stb.

Egyrészt világosan látszik a szakszerűsödés folyamata: a városi igazgatás tagjainak kiválasztódásában egyre kisebb szerepet töltenek be a korai városok hagyományos mechanizmusai: a polgárjog, a városban birtokolt háztulajdon, a városban polgári státussal rendelkező ősök. Ezzel párhuzamosan a felsőfokú végzettség és a szakképzettség is mind gyakoribbá válik, a tisztviselők szívesen küldik gyerekeiket hasonló pályára és – a jelek szerint – ezzel nem a könnyen megszerezhető városi igazgatási hatalomba akarják segíteni utódaikat, hanem egy tiszt, biztonságos nyugdíjat ígérő irányt mutatnak nekik, ahol megbízható-mérsékelt életszínvonalat nyújt számukra a tisztviselői pálya.

De nem csak azt! A karrierutak elemzése azt mutatja, hogy az alacsony beosztásból jó eséllyel el lehetett jutni akár a magisztrátusba is, az pedig olyan megbecsülést jelenthetett, amely a társadalmi felemelkedés esélyét is megcsillantotta a kor embere előtt.

Más kérdés, hogy a „felemelkedés” perspektívája a városatyák számára gyakorlatilag a nemessé válás, legalábbis a rendi értékrendhez való hasonulás volt. Ennek elemeként a néhány generációval korábban zömmel német területről bevándorolt családok sarjai részben vagy egészben magyarrá válnak, külsőségeikben is vállalva új identitásukat.

Amelyikük teheti, megpróbálja tisztviselői jövedelmét más forrásokból kiegészíteni. E törekvésekből az látszik, hogy sikerül is olykor jelentős vagyont felhalmozniuk, bár a korszerűnek mondható akkumulációs csatornákat legfeljebb a reprezentáció kedvéért próbálják ki. Semmi nyoma, hogy aktív támogatói lettek volna a pesti iparalapításnak, az infrastrukturális beruházásoknak – a pénzkölcsönzés és a házbér azonban jelentős jövedelem-kiegészítést biztosított számukra.

Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a jó anyagi körülmények között élők lehettek kevesebben. A pesti városigazgatás képzeletbeli tablójának szélén látható kistisztviselők gyakran csak szegényes életnívót örökítettek át gyerekeikre, akik gyakran iparos szakmákat tanultak. Ők fordítottak hátat az apai foglalkozásnak, vagy maga a tisztviselő vallotta be ilyen módon saját megélhetésének kudarcát? Nem tudhatjuk.

A városi igazgatásra gondolva könnyen asszociálunk a jólétre - ennek példája a „tisztviselő-elit” kifejezés. A valóságban azt láthattuk, hogy különféle származási helyzetek, társadalmi stratégiák, értékrendek egymás mellett léteztek a reformkori Pesten. A felhasznált forrásokból nem lehet megállapítani – nem is volt célunk –, hogy a vizsgált csoport milyen helyet töltött be a helyi társadalom viszonyrendszerében (az elit fogalma ugyanis viszonykategória). A rendelkezésre álló adatok a német társadalomtörténet által használt Bildungsbürgertum fogalom alkalmazhatóságának eldöntését sem teszik lehetővé. E kérdésekre csak további alap kutatások után lehet majd kielégítő választ adni.

A Pest szabad királyi város szolgálatában álló tisztviselők felemás tendenciákat mutató társadalmi csoportjának egészére azonban semmiképp nem igazolható az „elit” megjelölés. A mind a rétegre, mind pedig annak tagjaira nézve bizonyított inkonzisztenciák ismét megerősítik azt a társadalomtörténészek által emlegetett következtetést, hogy a gyakran sablonosan használt polgárosodás kifejezés a történeti valóság igen gazdag alternatív fejlődési tendenciáinak több vonulátát is tartalmazhatja.

BIBLIOGRÁFIA

A levéltári anyag:

BFL: IV. 1202./c. Intimata; IV. 1202./cc. Testamenta et Inventaria; IV. 1215. Telekkönyvek; IV. 1303./r. Tanácsai tisztviselők minősítési könyve; OL: O. 79. Libri decanales (a jurátusok adatai)

Segédkönyvek, lexikonok:

Budapest Lexikon. (főszerk: BERZA László) Bp. 1973.

Illyefalvi= Pest polgárai 1687-1848. (összeáll: Illyefalvi I. Lajos). kézirat, BFL

NAGY Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XII. Pest, 1857–1865

KEMPELEN Béla: Magyar nemes családok. I–XII. Bp., 1911–1932.

KÓSZEGI Sándor (1899): Nemes családok Pest vármegyében. Bp.

Pallas nagy lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. 1–18. Bp., Pallas (1893–1904)

Egykorú kiadványok:

Adre—Kalender = Adre—Kalender der königliche Freystadt Pesth auf des Jahr 1805. Herausgegeben von Pavel RÁTH DORFFINGER, J. A.: Wegweiser für Fremde und Einheimische durch die königl. ung. Freystadt Pesth. Pest, 1827.

ifj. PALUGYAY Imre: Megye-rendszer hajdan és most. III–IV. kötet, Pest, 1847, Trattner.

PATACHICH József (1831): Szabad királyi Pest városának leírása. Pest.

PATACHICH József (1834): Szabad királyi Pest Városában 1767dik óta választott külső és belső Tanács tagjainak és az 1834dik évben tartott tisztválasztás... jegyzéke. Pest

Pesti adórajstrom = Pesti adórajstrom az 1841/42-es évből. (kézirat, FSzEK)

SCHAMS, Franz: Vollständige Beschreibung der königlichen Freystadt Pesth in Ungern. Ofen, 1821.

Trattner Nemzeti Kalendárioma az 1830dik esztendőn. Pest

Közgyűlési írások= ... 1843-ik esztendei ... Magyarországi Közgyűlésnek Írásai I–V, Pozsony, 1844

A felhasznált szakirodalom:

BÁCSKAI Vera (1971): Pénz- és áruhitel Pesten a XVIII. század 2. felében. In TBM XVIII., Bp.

BÁCSKAI Vera (1972): Pest társadalmi és politikai arculata 1848-ban (A választók és a megválasztottak alapján). In TBM XIX., Bp., 283–327.

BÁCSKAI Vera (1988): Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején. Bp.

BÁCSKAI Vera (1988.a): Társadalmi változások Pesten az 1830–1840-es években. In Faragó (1988)

- BÁCSKAI Vera (1989): A vállalkozók előfutárai. Bp.
- BENEDEK Gábor (1989): Minisztériumi tisztviselők a dualizmus idején (egyetemi doktori dolgozat)
- BÉLAY Vilmos (1961): Adalékok az ár- és bérvviszonyok történetéhez Pest-Budán (1790–1848). In TBM XIV., Bp., 363–409.
- BÓNIS György (1975): Igazgatás, politika (1790–1848). In: Budapest története..., 427–472.
- Budapest története... = Budapest története III. (szerk: NAGY Lajos), Bp., 1975
- CSIZMADIA (1979) = Burokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban. (közreadja: CSIZMADIA Andor), Bp., 1979.
- Debrecen története 2. 1693–1849. (1981) (szerk: RÁCZ István) Debrecen
- DOMANOVSKY = Magyar művelődéstörténet. V. Az új Magyarország (szerk: DOMANOVSKY Sándor), Bp. én.
- FALLENBÜCHL Zoltán (1963): Pest város polgárainak származáshelyei a kartográfia és a statisztika tükrében (1687–1770). In TBM XV., Bp.
- FARAGÓ (1988) A pest-budai árvíz 1838. (szerk: FARAGÓ Tamás). Fejezetek Budapest múltjából V. Bp.
- FAZEKAS Csaba (1992): Buda város hatósága és tisztviselői a 18–19. században. (szakdolgozat: kézirat az ELTE BTK Gazdaság és Társadalomtörténeti Tanszékén)
- FLAXMAYER József (1936): Budapest közigazgatási szervezete és alkalmazottai 1686–1872. Statisztikai Közlemények 79/4.
- GAJÁRY István (1986): A pesti Hupf–Mayerhoffer család. A társadalmi átrétegződés egy tipikus esete a 18–19. században. In Salgótarján 179–184.
- GYÖMREI Sándor (1947): A kereskedelmi tőke keletkezése és szerepe Pest-Budán 1849-ig. In TBM XII., Bp. 197–279.
- HAJNAL István: Az osztálytársadalom. In Domanovszky 163–20.
- KOMORÓCZY György (1981): A városigazgatás. In Debrecen története 2.
- KOVÁCS Lajos (1943): Pest szabad királyi város vezetői (bírái és polgármesterei) 1687-től 1790-ig. In TBM X., Bp. 54–118.
- LARSON, Magali Sarfatti: The Rise of Professionalism. A Sociological Analysis. Berkeley, University of California Press
- LENSKI, Gerhard (1955): Status-Crystalization: A non-vertical Dimension of Social Status. In American Sociological Review 1955/19.
- LUKÁCS Móric munkái (1894) I–II. (összegejtötte: GYULAI Pál) Bp.
- LYKA Károly: Az otthon művészete. In DOMANOVSKY 589–611.
- MÉREI Gyula (1980): Magyarország gazdasága (1790–1848). In MOT V.
- MOT V. = Magyarország története V. kötet (1790–1848). (főszerk: MÉREI Gyula), Bp. 1980.
- NAGY Lajos (1975): Társadalom (1790–1848). In Budapest története..., 373–426.
- Polgárosodás... (1991)= Polgárosodás Magyarországon. Századvég 1991. 2–3.
- Salgótarján (1986)= Rendi társadalom – polgári társadalom I. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. (szerk: Á. VARGA László) Salgótarján
- SPIRA György (1975): Petőfi napja. Bp.
- Széchenyi (1985)= Széchenyi pesti tervei. (vál: BÁCSKAI Vera és NAGY Lajos), Bp.
- SCHMALL Lajos (1899): Adalékok Budapest székes főváros történetéből. Bp.
- SZÍVÓS Erika (1992): Városvezető elit Pestén a 18–19. század fordulóján. (E kiadványban, 7. old.)
- SZEKFI Gyula (1933): A tizenkilencedik és a huszadik század. (Magyar történet I. kiad. VII. kötet). Bp.
- TÓTH Árpád (1993): A pesti tisztviselőit a XIX. század első felében, társadalomtörténeti megközelítésben. (szakdolgozat: kézirat az ELTE BTK Gazdaság és Társadalomtörténeti Tanszékén)
- TRÓCSÁNYI Zoltán: Új életformák. In DOMANOVSKY 237–283.
- UNGÁR László: Kapitalisztikus gazdálkodás. In DOMANOVSKY 201–237.
- VÁRI András (1991): Partatlan polgárosodás? In Polgárosodás... 60–75.
- VÖRÖS Károly (1975): A modern értelmiség kezdetei Magyarországon. In Valóság 1975. X. 1–20
- VÖRÖS Károly (1980): A magyarországi társadalom (1790–1848). In MOT V.
- WEBER, Max (1970): Állam, politika, tudomány. Bp.
- WEBER, Max (1989): A politika mint hivatás. Bp. ELTE MKKE Művelődéskutató Intézet
- V. WINDISCH Éva (1961): Az OSZK könyvtárai a reformkorban. (Adalékok a pesti értelmiség kialakulásához.) In TBM XIV, 409–444.

Rövidítések:

BFL = Budapest Főváros levéltára

TBM = Tanulmányok Budapest múltjából

JEGYZETEK

1. HAJNAL 174. E tanulmány része szakdolgozatomnak, melyet az ELTE BTK történelem szakán 1993 nyarán védtem meg és amelyet a Politikai Tanulmányok Intézete Alapítvány 1993. őszi Új generáció – új gondolat c. pályázatán harmadik díjjal jutalmazott.
2. NAGY (1975) 373–375., és BÁCSKAI (1988. a) 197–198.
3. SCHMALL (1899); FLAXMAYER (1936)
4. VÖRÖS (1975). 8. A bővülés lassúsága az állami közigazgatási szerveknél és a városi önkormányzatoknál is megfigyelhető.
5. BÓNIS (1975), 438–440.
6. A vizsgált korban a legnagyobb botrány 1843-ban volt, amikor 3 tanácsnok, a számvevő és a tanácsí főjegyző veszti el ilyen okokból állását, a kórházi gondviselőt (tkp. a kórház vagyonának kezelőjét) pedig – sikkasztásért – börtönbe is csukják. Egy másik esetben a „hívtelen pénztárt kezelő” adópénztári ellenőrt bocsátják el. BFL 1202. cc. (Test. et Inv.) 2333 AN
7. BENEDEK (1989)
8. A kutatás kezdeményezője és irányítója BÁCSKAI Vera egyetemi tanár volt, akinek ezúton mondok köszönetet. Munkánkról elsőként a Hajnal István Kör rendezvényein számoltunk be. Eredményeink legteljesebb változatai szakdolgozataink – ld. FAZEKAS (1992), SZÍVÓS (1992) és TÓTH (1993).
9. WEBER (1970) 385.
10. WEBER (1989) 16.
11. BÁCSKAI (1989)
12. LENSKI (1955)
13. BFL. IV. 1202. c. Intimata AN. 4972.
14. DORFFINGER (1827), TRATTNER (1830), PATACHICH (1834) és a kor *Adreß-Kalenderjei* ill. SCHMALL. Az 1686 és 1848 közötti városi alkalmazottak teljes névanyagát és pályafutását összegyűjtő Schmall gyakran tévedett, ráadásul nemcsak az egyes hivatali előlépések évét adta meg olykor helytelenül, hanem néhányszor fontos beosztásokat hagyott ki a karrier lépcsőfokai közül.
15. Ismeretes, hogy a korban Pest volt az igazságszolgáltatás központja (Királyi Kúria), de ezen kívül is számos országos hatáskörű intézmény működött a városban kerületi szintű hivatalt. Ld. pl. DORFFINGER (1827) 189–243.; BÓNIS (1975) 452–457., A nem városi alkalmazásban álló tisztviselők száma többszöröse volt a városiakénak. BÁCSKAI (1988) 133–134. Az egyes értelmiségi csoportok számára ld. V. WINDISCH ÉVA (1961) címtárak alapján végzett számítását.
16. BÓNIS (1975) 427., BÁCSKAI (1972), SPIRA (1975) 58.
17. A tisztviselők egy része nem Pesten született, amint az a polgárkönyvből kitűnt (ILLYEFALVI), de a helyben születetteket sem mind a belvárosi katolikus plébánián keresztelték meg (hanem a külvárosok római katolikus templomaiban vagy – más felekezethez tartozók esetén – saját gyülekezetiuknél). Továbbá a sikeresen azonosított tisztviselőknél sem mindig rögzítették az anyakönyvben az apa foglalkozását, márpedig a kutatás szempontjából éppen ez az egyik leglényegesebb adat.
18. BFL. IV. 1202. cc. Testamenta et Inventaria
19. A művelődés szempontjait szakdolgozatom itt nem közlöt fejezetében vizsgáltam. TÓTH 1993. 57–70.
20. Az Árvahivatal vezetőjének, az „árvagámnak” 1829-ben öt esztendei fizetésének megfelelő összeget kellett óvadékként letétbe helyezni, a Telekhivatal ellenőrének pedig 2 évit. BFL. IV. 1202. cc. 2605 és 3300. AN.
21. Az egyes hivatalok hatáskörére ld. BÓNIS 438–439., ill. SCHMALL.
22. SCHMALL (1899) 71–72., BÓNIS (1975) 434–435.
23. NAGY (1975) 382.
24. Ez alól csupán két ügyvéd a kivétel, továbbá egy háztulajdonos polgár, ketten (egy kereskedő, ill. egy szűcs) pedig a szószólói posztról, valódi hivatalnoki tapasztalat nélkül kerültek a tanácsba. A két ügyvéd korábban kincstári ügyész volt Pesten, így a város viszonyait jól ismerhették. (Mindketten meg is szerezték a polgárjogot, bár egyikük csak néhány hónappal megválasztása előtt, de ő is már nyolc évvel korábban a városban lakó ügyvédek között szerepel.)
25. A XVIII. század második felében még csak kivételesen választottak jegyzőket a tanácsba, ugyanis – az egykorú tisztújítási jegyzőkönyvek szerint – ezt azok degradálásnak vették. „Műveltségileg és fizetésre nézve” helyzetük romlását jelentette a tanácsba való bekerülés, ezért az a kompromisszum született, hogy jegyzői munkakörük fenntartása mellett címzetes tanácsnokok lettek. SCHMALL (1899) 60.

26. Az összképtől elütő eset a már említett szűcsmesteré, akit közel ötven évesen választanak meg a városi polgárság szószólójának, majd néhány évvel később a városi kórház gondnokává nevezik ki. Ezután lesz tanácsnok és ezt a tisztséget betöltve hal meg nyolcvankét évesen. Az ő esete az egyetlen, amikor valakit aktív iparúzból választanak a tanácsba. Jellemző, hogy ő is a vizsgált korszak elején: 1805-ben került be a magisztrátusba.
27. Szintén korunkban semmisült meg a pesti egyetem anyaga is, amely szintén fontos forrása lehetett volna a képzettség kutatásának.
28. SCHMALL (1899) 322–324., ill. BFL. IV. 1303. r. A tisztviselők minősítési könyve.
29. Muskatirovics tanácsnok, aki a délszláv lakosságot képviselhette ekkoriban a városi vezetésben.
30. A kor szóhasználatában az „illír” horvátot jelentett.
31. ... „a magas országos küldöttség” ... [amellelt érvel] ... hogy a szenátori tisztség eddigi előjogának megszüntével még kevesebben szánják rá magukat az effajta hivatalra – olyanok, akik a szükséges és az említett hivatalok megkívánta nem közönséges [szellemi] adományokkal vannak fölruházva, és [akik] különösen a jogban járatosak.” A publico-politica deputatio tervezete a városokról (1831). Közli: CSIZMADIA (1979) 162. Az 1843/44-es diétán tárgyalt városi törvénytervezet kikötései között is szerepel a szakértelem (369. paragrafus). Közgyűlési Írások 100. (1844. február 3.)
32. A korabeli egyetemi rendszerben a bölcsészkar a három másik kar számára nyújtott előképzést.
33. A német nyelvű szöveg kifejezései: Comtabilität, Rationerie, Staatsrechnungs–Wissenschaft, Rentabilität, Cassa–Prüfung.
34. Az ő esetükben a konkrét műszaki szakágat is megtudjuk: a számtan és a mértan ismeretétől a hidraulikáig, a földmérésig, a talajtanig és a szabadkézi tereprajzolásig terjedt vizsgákkal igazolt tudásuk.
35. A házassági anyakönyvek adatai között olyan eset is található, amely szerint a leendő városi tisztviselő még joghallgató korában megházasodik. *Dorffinger* a Pesten praktizáló ügyvédek között hat városi tisztviselőt is felsorol. Szintén ő említi meg, hogy 1827-ben Havas főügyész dékánja, Pajkoss aljegyző pedig titkára volt az egyetem jogi karának – mindketten jogi doktorként.
36. Szívós (1992) 3.
37. Vö. HAJNAL István egy utalásával, mely szerint „... a tanácsban is mindinkább tért hódít a magasabb képzettség, természetesen a jogászi. Pesten 1822-ben már egy volt mesterembert kivéve csupa jogászból, vagy a városi irodában felemelkedettből állott a tanács.” Összehasonlításként Szeged esetét említi, ahol „az 1830-as évekig még túlnyomóan gazdák és iparosok a tanácsosok. Kisebb nemesek is szívesen helyezkednek el a városi előljárási ügyekben, sőt néhol hagyományos arányszám alakul ki polgári és nemesi tagok között.” HAJNAL 176. A Debrecen történetét bemutató monográfia a városi igazgatásról szóló fejezete nem foglalkozik a tisztviselők szakszerűsödésével, származásával. KOMORÓCZY (1981) 216–234.
38. A mészárosoké a legjövődelmesebb mesterségek közé tartozott országszerte. ld. BÁCSKAI (1988) 86–88. Az 1841-es pesti adókönyv is a legmagasabb adókulcsú kézműves mesterségek között sorolja fel. ld. Pesti adólajstrom.
39. Főként a vagyoni vizsgálatnál okozott gondot, ha az egyes tisztviselők esetében halálukkor felvett leltárából kapott adatokat pl. mások apjával kellett összevetnünk.
40. A hagyatékok levéltári jelzeteit a továbbiakban csak abban az esetben adjuk meg a lábjegyzetben, ha anélkül a szövegből nem lenne egyértelmű, hogy kinek a hagyatékáról van szó. A többi esetben (tehát ha nevet is említünk) a Függelékben közölt lista segítségével lehet a hagyatékok jelzetét visszakeresni.
41. VÖRÖS (1975) 3.
42. BÁCSKAI (1988.a) 201.
43. A város visszafoglalása kora óta Pesten élő Pisztory család három tagja is szerepel a listán, hét másik pedig kétszer, ezen belül a keresztnév is azonos háromszor, de a Schmall-féle lista szerint nem azonos személyekről van szó. Megjegyzendő, hogy amely esetekben kiderült, hogy a két személy apa és fia volt és az előbbi magas posztra jutott, a fiú – a szabályokkal összhangban – valóban csak apja halála után kezdte meg hivatalnoki pályafutását.
44. A családfát ld. a Függelékben.
45. Gajáry (1986)
46. A bevándorolt tisztviselők (ill. őseik) származáshelyei lényegében egybeesnek azokkal a tartományokkal, amelyeket Fallenbüchl Zoltán említ a teljes városi polgársággal kapcsolatban. FALLENBÜCHL (1963)
47. Bár ez azzal is összefügghet, hogy a hivatalnoki pálya a kézműves mesterségekhez képest lassabb egzisztencia-teremtést ígért. A házassági anyakönyvek tanúsága szerint ugyanis nem ritka, hogy a tisztviselők harminc év felett, esetleg nyolc-tíz szolgálati év letöltése után nősülnek.
48. A reformkori Pesten a születési anyakönyvek szerint a tisztiorvosok mind nemesek voltak.

49. Az adatok alapján apja valószínűleg báró feldegi Fellner András, akinek rokonai között helytartótanácsi tisztviselőt, katonatisztet találunk. (NAGY Iván, ill. pesti születési anyakönyvek).
50. Vukovich alighanem abból a Délvidéken és a Partiumban birtokos családból származott, amelyből az 1849-es kormánybiztos Vukovich Sebő is.
51. Az apa más esetekben is vármegyei, kerületi vagy országos tisztviselő volt, pl. Khór Károly apja és id. Dulitzky József a Kamara hivatalnokai voltak. (ld. a pesti házassági anyakönyveket)
52. A források alapján gyakran nehezen dönthető el, hogy ki volt nemes. A tisztviselőlisták egységes címeket használnak (a német nyelvű címtárakban mindenki, még a gyakornok nevében is szerepel a von, a levéltári fizetésjegyzék viszont az összes tisztviselőt *Dominus*nak nevezi). Az anyakönyvek ezzel szemben következtetlenség: a különféle foglalkozási és rendi státusú személyeknél felváltva fordul elő a *nobilis*, *egregius*, *Dominus/Herr*, *Spectabilis Dominus* stb. cím. Valószínűnek tűnik, hogy a város tisztviselőinek járt a *Dominus/Herr* cím, ha azonban nemesek lettek, inkább „*nobilis*nak” nevezték magukat. A hagyatéki iratok alapján úgy látszik, hogy haláluk idején a tanácsnokok és a főjegyző is nemesek voltak, az írnokok és a szakhivatali beosztottak viszont általában nem.
53. A nemességre, nemesítésre vonatkozó adatok nagyrészt Kőszegitől (1899) valók, aki felsorolja a vármegye nemes családjait és közli a nemeslevél és a címerpecsét forrás helyét (Pest Megyei Levéltár, „Királyi könyvek”). Mivel többnyire a családnév mellett nem említ sem keresztnévet, sem évszámokat, adatai személyek azonosítására alig használhatók. Egyes, ritka hangzású nevek esetében így is valószínűsíthető az általa említett családok azonossága a tisztviselőkével. A nemessé válás kínálta további karrierlehetőségekkel kapcsolatban megjegyzendő, hogy PATACHICH (1834) szerint a tisztviselők szerint hatan is táblabírók voltak (köztük Pest vármegyében Makk városbíró, Boráros volt városbíró, Havas és Korherr tanácsnokok). Havas városbíróságát követően a Helytartótanács tanácsosa, Steinbach pedig udvari tanácsos lett.
54. KEMPELEN, Pallas.
55. NAGY (1975) 525–526.
56. LARSON 3.
57. SCHMALL (1899) 247.
58. LUKÁCS (1894) 83., BÁCSKAI (1972)
59. Közülük Pintér György szíráki születésű ügyvéd tanácsnok volt, vejét Szloboda Mihályt apósa halálának esztendejében választották szenátorrá (előtte néhány évig a városi ügyészségen viselt hivatali), Erhard Antal pedig Degen városi mérnök segédje, helyettese, majd utódja lett.
60. NAGY (1975) 397. A jelek arra utalnak, hogy a tanács választásával kapcsolatban létezett egy íratlan szabály, mely szerint a két legnagyobb felekezeti kisebbséget (a görögkeletieket és az evangélikusokat) mindig képviselte egy-egy tanácsnok. Így „örökölhette” Pintér György posztját veje, Szloboda Mihály; és az évtizedekig szenátor Damianovics mellett az idős Radoicsics kórházigondnok mellett így válhatott városi főügyész a fiatal Milinkovicsból.
61. Elképzelhető, hogy a név a család ősi mesterségére, a halászatra utal. (Piscator latinul halászt jelent.)
62. Pl. az 1860-as évek hat tanácsnokának vezetékneve azonos reformkori szenátorokéval.
63. WEBER (1989) 10–17.
64. UNGÁR 209–212.; BÉLAY (1961) 364.
65. MÉREI (1980) 311., ld. még. GYÖMREI (1957) 245.
66. Az érc- és a papírpénz viszonya radikálisan eltolódik egymáshoz képest: 1796-ban még 100 1/4 a váltás, 1800-ban 115, 1806-ban 175, 1809-ben 315, 1810-ben 469, 1811 elején viszont hirtelen 833. Ezt a folyamatot próbálja megállítani a bécsi pénzügyi politika, amikor az addigi papírpénz értékét ötödrésztére devalválja, egyidejűleg pedig az addigi konvenciók ezüst forint (CM) mellé új pénzegységet vezet be: a bécsi értékű (WW) váltócédulát, a papír forintot. SZEKFŰ 43–44. A második (1816-os) devalváció során ezek váltási kurszát rögzítik 1:2,5 értékben.
67. BFL. IV. 1202. cc. 1121 AM.
68. GAJÁRY (1986) 184. – Tudni kell azonban, hogy a két pénzegységet sokáig használták egymás mellett – az 1830-as évek első felében a kifizetett számlákat ezüstforintban fejezték ki, a hagyatéki leltárban az összegzésénél már váltóforintban számoltak. Ez azt jelzi, hogy a fémpénz a készpénz forgalomban megtartotta szerepét, csak hivatalos számítási egységként használták a WW forintot. Néhány esetben a forintértéknel nem tüntették fel az iraton, hogy melyik pénznemben értendőek az értékek – ezeket külön jelezni fogjuk.
69. SCHMALL 101., ill. Madedl János hagyatéki iratai.
70. Pesti Hírlap (1845. július 13.)
71. SCHAMS (1821) adatát idézi BÉLAY (1961) 389.
72. Az 1847-es adatokat SCHMALL (1899) is közli, egykorú forrásként pedig PALUGYAY.

73. Mind a városokkal, mind pedig a vármegyékkel történő összehasonlítást PALUGYAY 1847-es adatai alapján végeztük el.
74. Az adat forrása PALUGYAY munkája. Egy öl fa metrikus egységben kifejezve 0.8–1 tonnának felel meg.
75. Vö. BÉLAY (1961) 383. és 386.
76. Krausz János telekhivatali ellenőr halálakor 1839-ben a mintegy 2600 forintos aktívum mellett is 3200 forintnyi deficit maradt. – BFL IV. 1202. cc. 3300 AN.
77. BÉLAY (1961) 385. Egy Szilézia történetét vizsgáló kutatás szerint ott a tisztviselők keresetének a fizetésnél nagyobb hányadát tette ki a „mellékesek” aránya.
78. A hagyatéki leltárakkal kapcsolatos – óvatosságra intő – módszertani megfontolásokra ld. BÁCSKAI (1988.a) 220–221.
79. Ezek összegét közli: BÁCSKAI (1988.a) 222.
80. Az 1731-es Laffert-féle statutum elrendelte, hogy számadásra kötelezett állásra csak háztulajdonos polgár választható. Ezt a döntést akkor azzal indokolták, hogy így nem kell házbér hozzájárulást fizetni a tisztviselő számára, ugyanakkor az is világos, hogy így az óvadékhoz hasonló garanciát kapott a város a tisztviselő visszaélése esetére. Az 1830-as években az egymással sógori kapcsolatban álló Khor telekbíró és Schrantz adóhivatali ellenőr a belvárosi Magyar utca környékén birtokoltak házat.
81. Pl. a BFL. IV. 1202. cc. 4564 AN. jelzetten.
82. A hagyatéki forrásanyagból gyűjtött adatok értékének (reprezentativitásuk hiányából fakadó) viszonylagosságát mutatja, hogy az egykorú forrás adatai szerint, amely ugyanarra az évre felsorolja a mintegy 4300 helyrajzi számmal ellátott pesti telek és ház tulajdonosát és a pesti tisztviselők lakóhelyeit, a mintámban is szereplő 75 tisztviselő közül összesen 19 lakott saját házában, apjánál vagy feleségénél (az apóstól örökölt házban). – DORFFINGER (1827). Ez még nem feltétlenül jelenti azt, hogy nem is volt Pesten házuk, de nem is valószínű, hogy háztulajdonnal rendelkező hivatalnokok házbért inkább fizettek volna másnak. – Az itt látott kép különösen meglepő, ha a megelőző századfordulós állapotokkal hasonlítjuk össze, amikor a legtöbb városi tisztviselő birtokolt házat Pesten.
83. A városban az árvizet követő éveket tekintik a társadalmi rétegek közötti szegregálódás kezdetének. Bácskai (1988.a) 197.
84. BFL. IV. 1202. cc. 4564. AN.
85. Összehasonlításul: Hupf tanácsnok két belvárosi házának telkei ekkoriban négyszögölenként 20 forintot értek.
86. SZÉCHENYI 165.
87. Ennek hagyományára ld. BÁCSKAI (1971) 165.
88. BFL. IV. 1202. cc. 2605 AN.
89. A vizsgált korban két részvény vásárlása volt a „divat”, amit reprezentatív céllal a társadalmi presztízstre törekvő nemesek és értelmiségiek vásároltak. BÁCSKAI (1988); GYÖMRI (1957) 246.
90. BÁCSKAI (1971) 167.
91. NAGY (1975) 421. Az özvegy az elhunyt tisztviselő évi fizetésének egynegyedét kapta.
92. BFL. IV. 1202. cc. 825 AN.
93. VÁRI (1991) 67.

FÜGGELÉK

A TISZTVISELŐK LAKÓHELYEI

1 Makk	bíró	Belváros	71	Hal tér
2 Boráros	tanácsnok	Belv.	43	Régi Posta u.
3 Weidinger	tanácsnok	Belv.	372	Szeminárium u.
4 Damianovits	tanácsnok	Belv.	7	Kis Híd u.
5 Koller	tanácsnok	Belv.	606	Gránátos u.
6 Vukovich	tanácsnok	Terézv.	526	Ország út
7 Komlósy	tanácsnok	Belv.	643	Nagy Híd u.
8 Seeber	tanácsnok	Belv.	396	Tanácsház tér
9 Morlin	tanácsnok	Lipótv.	18	Mária Dorottya u.
10 Szepessy	tanácsnok	Lipótv.	9	Mária Dorottya u.
11 Szloboda	tanácsnok	Belv.	691	Mészáros u.
12 Eichholtz	kapitány	Lipótv.	17	Mária Dorottya u.
13 Eisner	tanácsnok	Belv.	14	Kéz u.
14 Hupf	tanácsnok	Belv.	445	Kecskeméti u.
15 Bernáth	főjegyző	Lipótv.	200	Harmincad u.
16 Gónitz	főjegyző	Belv.	27	Régi Posta u.
17 Szén	aljegyző	Belv.	31	Régi Posta u.
18 Pajkos	aljegyző	Belv.	258	Lipót u.
19 Vojdisek	aktuárius	Lipótv.	191	József tér
20 Benkótz	aktuárius	Terézv.	1030	Kék Kakas u.
21 Havas	főügyész	Belv.	58	Tanácsház tér
22 Tretter	alügyész	Belv.	418	Váci u.
23 Milinkovics	tb. ügyész	Belv.	407	Zsibárus u.
24 Kanitser	tb. ügyész	Lipótv.	414	Váci u.
25 Pisztor J.	iktató	Lipótv.	12	Mária Dorottya u.
26 Görög	iktató	Lipótv.	336	Templom tér
27 Heller	levélt.	Belv.	243	Lipót u.
28 Klepecz	allevélt.	Józsefv.	1172	Öt Pacsirta u.
29 Langer	kiadó	Belv.	639	Nagy Híd u.
30 Krah	írnok	Belv.	58	Hal tér
31 Bulla	írnok	Belv.	85	Hal tér
32 Schiffter	írnok	Belv.	463	Magyar u.
33 Miskolczy	írnok	Terézv.	776	Gyár u.
34 Mocsonaky	járlnok	Belv.	85	Hal tér
35 Patisz K.	járlnok	Belv.	73	Duna u.
36 Neumayer	járlnok	Belv.	9	Duna u.
37 Grossinger	járlnok	Lipótv.	330	Három Korona u.
38 Pisztor L.	gyakornok	Belv.	608	Gránátos u.
39 Lohr	gyakornok	Józsefv.	1160	Öt Pacsirta u.
40 Medvenics	gyakornok	Belv.	367	Aranyvarró u.
41 Kálóczy	gyakornok	Belv.	359	Kereszt u.
42 Ságody S.	gyakornok	Belv.	649	Nagy Országút u.
43 Windhager K.	gyakornok	Belv.	497	Zöld Kert u. (?)
44 Bartay	gyakornok	Belv.	84	Hal tér
45 Hepp	gyakornok	Belv.	549	Hatvani u.
46 Launer	gyakornok	Belv.	306	Bástya u.
47 Madedl	gyakornok	Belv.	684	Nagy Országút u.

48 Pfeiffer	gyakornok	Perencv.	109	Soroksári u.
49 Lechner	gyakornok	Terézv.	540	Király u.
50 Rottenpiller	gyakornok	Perencv.	94	Új Piac tér
51 Kovátsy	gyakornok	Belv.	487	Zöld Kert u. (?)
52 Hoch	gyakornok	Terézv.	926	(Nagy) Mező u.
53 Gruber	számvevő	Belv.	483	Magyar u.
54 Schuhmayer	számtiszt	Terézv.	347	Síp u.
55 Seean	számtiszt	Terézv.	270	(Kis) Mező u.
56 Pruzsinszky	adószedő	Belv.	555	Új Világ u.
57 Schranz	adóell.	Belv.	474	Magyar u.
58 Patisz J.	kamarás	Belv.	249	Kalap u.
59 Köhr	kam. ell.	Belv.	512	Cukor u.
60 Dulitzky	kam. seg.	Terézv.	515	Rumbach u.
61 Geming	árvagyám	Belv.	89	Hal tér
62 Pullmann	alárv.gy.	Terézv.	91	Kerepesi u.
63 Lehner	gyakornok	Terézv.	586	Pacsirtamező u.
64 Müller	gyakornok	Belv.	595	Hatvani u.
65 Kohr	telekbíró	Belv.	490	Zöld Kert u. (?)
66 Kraus	segédje	Terézv.	1016	Király u.
67 Patacsich	gyakornok	Józsefv.	1163	Őt Pacsirta u.
68 Degen	mérnök	Belv.	655	Nagy Országút u.
69 Windhager Antal	gazda	Terézv.	344	Síp u.
70 Glasz	algazda	Belv.	619	Szervita tér
71 Pistory J.	alkapit.	Terézv.	1057	Király u.
72 Szilva	aktuárius	Belv.	552	Új Világ u.

Jelmagyarázat:

- a pályájuk során tanácsnökká választott tisztviselők nevét kurzívan szedtük
- a vastagított városrésznevek a tisztviselő vagy közeli családtagja házbirtoklását jelzik
- a negyedik oszlopban szereplő számok a városrészek helyrajzi számai

A TISZTVISELŐK ÉS HOZZÁTARTOZÓIK HAGYATÉKI IRATAI

BFL. IV. 1202. cc. Testamenta et Inventaria:

Beck Mihály	1328 AN.
Boráros János	1831 AN.
Damianovics György	141 AN.
Degen Jakab	364, 2394 AN.
Eichholtz János	711, 784, 1832 AM., 5361 AN.
Eisner Alajos	1536, 2568 AM.
Fellner Benedek	942 AM., 443 AN.
Fetter Antal	572 AN.
Gemming Ferenc	1092 AM., 2605 AN.
Gónitz Ferenc	4302 AN.
Graffberger Antal	1383 AN.
Grossinger József	139, 624, 2439 AN.
Hoffer Károly	3372 AN.
Hoffmann Antal	780 AN.
Hummel József és Gáspár	332 AM.
Hupf Mihály	2790 AN.
Khor István, Dulitzky József	350, 665 AM., 2333 AN.
Klepecz István	1678 AN.
Kollmann Károly, Pruzsinszky Endre	1690 AM., 3754 AN.
Komlósy Antal	1121 AM., 1962 AM.
Kráhl József	3548 AN.
Krausz János	(?: 820 AM.,) 1522., 3300 AN.
Langer Márton	1630 AN.
Launer János	1112 AN.
a Laszkár-utódok	472 AM., 656 AM., 986 AM., 1022 AN., 2001 AN., 4082 AN. 4541 AN., 4601 A
(Kanitscher János, Medvenics Ferenc, Muzsik János, Patacsik József)	
Lohr András	2596 AN.
Madedl János	825 AN.
Makk Antal	2325 AN.
Miskolczy József	520 AN.
Morlin Imre	1754 AN.
Pintér György	2504 AN.
Pisztory Jakab	3618 AN.
Pisztory László	2493 AN.
Pullmann György	728, 4564 AN.
Radoitsits Demeter	1987 AN.
Rottenbiller Lipót	798 AN.
Röhmisch Lipót	2751 AN.
Seeber Károly	2692 AN.
Steinbach Ferenc, Hepp Antal	1461 AM.
Szilva Ferenc	2404 AN.
Tretter György	2287 AN.
Vukovich Mihály	1279 AN.

BFL. IV. 1202. cc. Intimata:

Milinkovits Mihály	11491 AN
--------------------	-----------------

A **kiemelt** jelzet alatt megtalálható iratok a tisztviselők saját hagyatékait tartalmazzák.

**PEST ÉS NÉHÁNY MÁR SZABAD KIRÁLYI VÁROS
TISZTVISELŐI FIZETÉSEINEK ÖSSZEHASONLÍTÁSA (1847)**

forrás: Palugyay: Megye-rendszer hajdan és most. Pest

	Pest	Buda	Pozsony	Szeged	Debrecen
polgárm.	800 2 öl fa	600	420 + 9 öl bükkfa + 5 erdei csomó fa	600	600
bíró	ua+ua	600	ua+ua	600	600
kapitány	700	500	500	500	500
alpolg.	700				
alkapit.	1.: 450 400	360		300	300
tanácsnok	(12) 600	(9) 400	(10) 400	(9) 400	(10) 400
főjegyző	tan: 600 tvész: 600	500 400	500	500	600
aljegyző	1.: 400 2.: 400 3.: 350–300	(2) 300	300	1.: 300 2.: 200	(2) 300
főügyész	500	300	200	280	200
alügyész	(2) 400 3.: 300	250	100	230	150
iktató	400–350	300–250		300	
levéltár	500–350	300	400	300	
kiadó	400	300		250	300
írnok	(6) 250	(6) 200	250–200	100–150	(9) 120
járulnok	(16) 200				
gyakornok	(2) 150		120 (díjnok)		
szószóló	600	200		150	300
számvevő	600	500	400	500	300
számtiszt	500–400	400		400	200
írnok	300	300			
pénzt.	600	500		500	300
ell.	500	400		300	200
kamarás	600	500		500	300
ell.	500	400		200–300	200
gyámatya	600	400		300	300
ell.	500	250		200	200
telekbíró	400	360		300	
ell.	300	220			
Szegedőttak:					
mérnök	1.: 400 2.: 300	300		300	400
gazda	1.: 400 2.: 300			(2)	130
főorvos	(5) 300			400	400-300
sebész	200-200			(3) 200-150	(2) 100
Fizetett egyének száma:	426	284			
Választott polgárok száma:	124	84			

Zárójelben az azonos fizetést kapó beosztottak számát, sorszámokkal pedig az azonos beosztású, de más rangú és fizetésű tisztviselőket jelöltük.

**PEST, BUDA, POZSONY VÁROSOK ÉS A MEGFELELŐ VÁRMEGYÉK
TISZTVISELŐI FIZETÉSEINEK ÖSSZEHASONLÍTÁSA (1847)**

forrás: Palugyay: Megye-rendszer hajdan és most. Pest

	Pest	Buda	Pozsony	Pest vm.	Pozsony
vm.					
polgármester	800	600	600		
	+2 öl fa		+9 öl bükkfa +5 erdei csomó fa		
bíró	ua+ua	600	ua+ua		
főispán				1500	420
alispán				1.: 800	800
				2.: 400	400
kapitány	700	500	500		
alpolg.	700				
alkapit.	1.: 450	360			
	400				
tanácsnok	(12) 600	(9) 400	(10) 400		
főjegyző	tan: 600	500	500	(2) 600	600
	tvosz: 600	400			
aljegyző	1.: 400	(2) 300	300	1.: 300	300
	2.: 400			2-3.: 200	200
	3.: 350-300			4.: 150	
főügyész	500	300	200	(2) 400	300-250
alügyész	(2) 400	250	100	(2) 200	200
	3.: 300				
iktató	400-350	300-250			
levéltár	500-350	300	400	300	300
kiadó	400	300			
írnok	(6) 250	(6) 200	250-200		
járolnok	(16) 200				
gyakornok	(2) 150		120 (díjnok)		
szószóló	600	200			
számvevő	600	500	400	400	200
számtiszt	500-400	400		300	
írnok	300	300			
pénzt.	600	500		600	600
ell.	500	400		200	200
kamarás	600	500		400	300
ell.	500		400		
gyámatya	600	400			
ell.	500	250			
telekbíró	400	360			
ell.	300	220			
Szegődöttek:					
mérnök	1.: 400	300		(2) 400	400
	2.: 300				
gazda	1.: 400				
	2.: 300				
főorvos	(5) 300			500-300	600
sebész	200-200			(6) 222	200-133
Fizetett egyének:	426	284			
Választott polgárok:	124	84			

A TISZTVISELŐK SAJÁT HAGYATÉKA
(pengőforintban számolva, kerekítve)

	a halál éve	aktívum	levonások után ¹
Tölgyessy János polgármester	1844	89830	76%
Seeber Károly polgármester	1838	46560	71%
Hupf Mihály tanácsnok	1838	38990	55%
Hoffmann Antal tanácsnok	1824	17140	94%
Morlin Imre tanácsnok	1832	13890	85%
Szilva Ferenc Kap. H. aktuárius	1836	11775	96%
Hoffer Károly járnok	1842	5084	81%
Makk Antal városbíró	1836	3170	60%
Gemming Ferenc árvagyám	1836	2820	46%
uő. az „igazítás” után ²	1838	3900	- 2%
Krausz János Tel. H. ellenőr	1839	2575	- 125%
Beck Mihály Kam. ellenőr	1824	2110	- 123%
Klepecz István allev.	1832	2045	40%
Röhmisch Lipót járnok	1838	196	- 180%
Kráhl József allev.	1843	50	- 2000%

A TISZTVISELŐ KÖZELI HOZZÁTARTOZÓINAK HAGYATÉKA

Steinbach városbíró apja	1807	316010	97%
Grossinger főjegyző apja ¹	1811	84470	97%
Morlin tanácsnok húga	1838	34727	85%
anyja	1839	31390	91%
Tretter városbíró szülei	1834	19100	85%
Dulitzky Adóh. ellenőr apja	1836	18300	- 14%
Fetter kórh. ellenőr apja	1817	16220	91%
Makk városbíró nővére	1825	6200	
Pullmann árvaatya ő. anyja	1823	3720	97%
Fellner polgármester özvegye	1835	8900	99%
Pintér tanácsnok özvegye	1834	7690	97%
Pisztory J. tanácsnok ő. anyja	1836	5470	96%
Launer írnok anyja	1833	4575	50%
Launer írnok apja	1823	3400	64%
Lohr írnok apja	1825	3360	40%
Pruzsinszky számtiszt felesége	1844	890	24%
Medvenicz járnok apja	1826	354	- 507%

1. Az aktívum százalékában

2. A hagyaték felvétele után jelentkezett több hitelező, ezért szükséges volt a kiigazítás (*Recification*).

3. Pénzegység ismeretlen

ÁRPÁD TÓTH

*THE RELATIONSHIP BETWEEN OFFICIAL PROFESSIONALISM
AND THE CONTINUATION OF FEUDAL EXAMPLES*

SUMMARY

The work attempts to analyze the socio-historical process of professionalization among Pest's officials during the second quarter of the 19th century, on the eve of the bourgeois revolution, and the period just prior to the town's becoming the capital and a modern urban metropolis.

The city's administrative representative from among the official elite is described, demonstrating his gradual progress and increasing duration of service before gaining membership in the Senate, showing clearly, in a Weberian sense, the rise of bureaucratic rationalization. There is also some data on the educational profile of the officials that imply an emerging professionalization. However, the continued pursuit of some feudal social patterns, i. e. the tendency among officials in Pest to emulate the nobility in social status, both to become a nobleman and to marry within the nobility, reflect a traditional view on social intercourse. The economic strategy they represented also implies an attitude characterized mainly by the need for security rather than risking for profit.

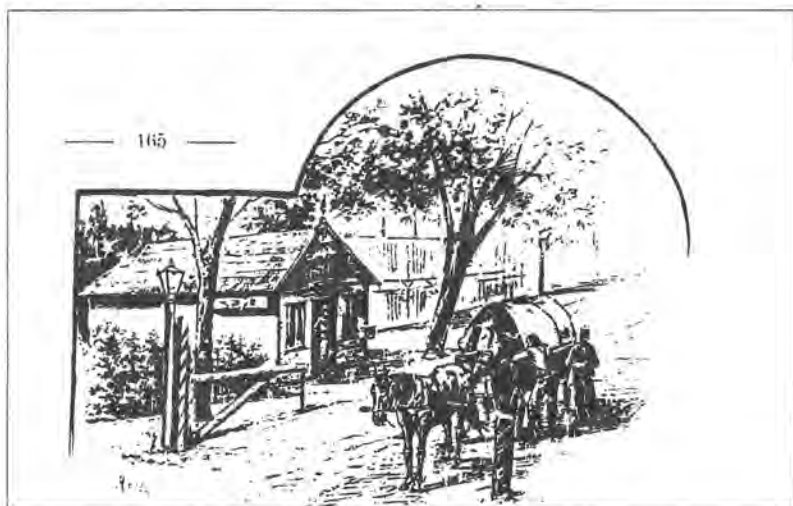
The predominant historical references analyzed by the author are inventory lists recorded after the death of an official.

A BUDAPESTI VÁMVONALRENDSZER VÁLTOZÁSA A XIX–XX. SZÁZADBAN

Egy város határain belül a polgárok a mindenkori tulajdonosnak (földesúr, egyház, város) adót fizettek területeinek használatáért, a szolgáltatásokért és az ott folytatott különféle tevékenységeik után. A városon kívülről érkező áru- és járműforgalomért a városba való belépéskor kellett vámot fizetni, pl. a kereskedelem részére történő területhasználat, vagy a járművel történő úthasználat, stb. címén. A vámvonal jelzésére természetes és mesterséges határok (várfal, vasúti töltés, természetes árok, mesterséges árok, stb.) szolgáltak, határjelekkel ellátva. A bevezető utak mentén ellenőrző pontokat (őrhelyeket) állítottak fel – egyszerű fabódétól kezdve a nagyméretű téglalapú épületig – (1. és 2. kép) és az őrhelyek között őrk cirkáltak. Az őrk ellenőrizték a városba behozott árut. A beutazó az elvámolt áru, illetve a befizetett összeg után igazolást (cédulát, bárcát, stb.) kapott, amely alapján befizethette a vámot – helyben vagy más kijelölt helyen – illetve ha már a befizetés megtörtént, igazolhatta azt.

A VÁROSI VÁM ÉS FOGYASZTÁSI ADÓ SZEDÉSÉNEK SZABÁLYOZÁSA

Az 1850 és 1853 között hozott császári patens és pénzügyminiszteri rendeletek megteremtették a városi vám- és a fogyasztási adó részletes, törvényes szabályozásának alapelveit. Szabályozták a vám- és fogyasztásiadó-köteles árukategóriákat megfelelő, táblázatos árszabással, lehatárolták a



1. Vámház(ikó) XIX. századi ábrázolása. ([Jásznigi Sándor]; *Budapest in Wort und Bild*, Hrsg. v. Oscar v. Krücken, Berlin, Intern. Allgemeine Verlagsgesellsch. 1899., 165.)